

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 1 - 2
1975

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1975

Hind-Pakistan Uyuşmazlığının Menşeleri

ve

Bangladeş'in Doğuşunun Tarihçesi

(I)

N. Ahmed ASRAR

Bazı ilim adamları, tarihçi veya politikacı olsun, Pakistan ile Hindistan arasındaki uyuşmazlığın temelini Müslümanların Hindistan topraklarına adım attıkları ilk günden itibaren başladığını beyan ederler. Meselâ, Murray Titus'a göre, «On iki yüzyıl gibi uzun bir süreden beri İslam ile Hinduizm Hindistan'da temastadır; ve bu on iki yüzyıldan beridir ki iki dinî toplum birbiriyle çatışma halindedir»¹. Titus'un bu ifadesinde hakikatın büyük bir payı vardır, ama bunun konuyu olduğundan daha çok basit olarak gösterdiği de meydandadır. Bu konunun daha çok ağırlık taşıdığını ve çok taraflı olduğunu söylüyoruz. Zira, müslümanlar ile Hindular arasındaki dinî ve kültürel çatışmalar zaman zaman, özellikle orta çağda azalmış, ortak hareketler vey kişisel tesebbüslerle iki cemâ'at arasında anlayış ve âhenk sağlanmaya çalışılmıştır². Ne var ki, bölücü kuvvetler, birleştirici güçlere üstün gelmişlerdir³. Şunda hiç şüphe yoktur ki, İslam bir kere, dinî ve kültürel bir kuvvet olarak «Hinduizm'in tamamen aksi yöndedir»⁴. Şuna da şüphe yok ki, Hindistan'ı bölen din olmuştur⁵. İslam, insanın sadece özel hayatını etkileyen bir din olsaydı, Hindular ile Müslümanlar arasındaki üzücü çekişme hatta nef-

1 Titus, Murray, *Indian Islam*, 1930, s. 176.

2 Aziz Ahmed, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford 1966, s. 73.

3 A.g.e., aynı yerde.

4 Thomas, F.W., *Mutual Influence of Muhammedans and Hindus in India*, Cambridge 1892, s. 12.

5 Wallbank, T. Walter, *A Short History of India and Pakistan*, New York 1958, s. 25.

ret ve kin, belki meydana gelmeyecekti. İslam, Hinduluk'tan çok daha geniş kapsamlı bir din olup tam bir hayat nizamını ifâde eder, ve bu husus, kendisine mahsus bir kültürün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslam, «Şirk»e muhâlif ve «tek Allah»a inanan bir din olmasına mukabil Hindûluk, putperestliğin her türlüünü kabûl eder. Hinduizm'in tam aksine, İslam, insanoglunun eşitliğine inanır ve 'kast' sistemini düpedüz reddeder. Hinduizm'in süs, merâsim, karışıklık ve müşkülpesentliğine nazaran İslam, sâdelik ve tevâzû dînidir ve süsten uzaktır. Psikoloji yönüyle Hinduizm karamsar, hisî ve filozofik olmasına mukabil İslam, dinamik ve kuşkusuzdur⁶.

Hindistandaki Müslümanlar, Arap, İranlı, Afgan, ve Türklerin hâlefi idiler. Onlar ikinci derecedeki yerli tesirlere rağmen asıl yabancı karakterlerini asırlar boyunca muhafaza edebildiler. Nitekim Hindû muellif Jadunath Sarkar, «Müslümanların, Hindistan'da oturdukları halde kendilerini bunun bir parçası olarak saymadıklarını»⁷ kaydediyor.

Hindistan'da Hindûlar ile Müslümanların birlikte yaşamalarının uzun süreli tarihinde geciklik ve erime yerine, zıtlama işlemi daha etkileyici olmuştur⁸. Tara Chand gibi, Hindû-Müslüman birliğinin bir savunucusu dahi şu satırları yazmaktan kendini alamamıştır : «Hindû zihniyeti, umumiyetle neyin 'doğru' oluşu ile ilgilenirken, Müslüman zihniyeti neyin 'dürüst' olmasını araştırmıştır. Hindû, dinin özel ve kişisel yönleri üzerinde dururken Müslüman da bunun toplumsal karakterine daha çok önem vermiştir. Hindû, sosyal âdetlerindeki ayıpları örtmeye çalışırken Müslüman bunu hoşnutsuzlukla karşılamıştır. Öte yandan, Müslüman'ın (bazan) Hindû'ye müsamaşsız şekilde davranması ve geçmişin acı hatırası, Hindû'ya ızdırap vermiştir. Müslüman'ın, kendi sineğinde sakladığı Arapların mâzisine karşı Hindû hiçbir ilgi duymamıştır. Müslüman ise *Veda*'lar (Hindûların dinî kitapları)'dan kalma Hindistan'a alışmamıştır»⁹. Başka bir müellif diyor ki, «Hindûlar, dinde fikir özgürlüğüne ve sosyal davranışlarda taassuba yer verirken Müslümanlar ise dinî konularda aynı taassubu ve sosyal ilişkilerinde geniş özgürlük düşüncesini savunmuşlardır»¹⁰.

Hindistan'a ilk adım atan Müslümanlar, Arap tüccarlar idi¹¹. Bu

6 Thomas, F.W., *a.g.e.*, s. 12.

7 Sarkar, Jadunath, *A History of Aurangzeb*, Kalkütta 1912-24, C. V, s. 487-88.

8 Spear, Percival, *India, Pakistan and the West*, Londra 1958, s. 88.

9 Tara Chand'dan naklen, H. Kabir, *Abu'l-Kalam Azâd*, Bombay 1959, s. 238.

10 Majumdar, R.C., *The Delhi Sultanate*, Bombay 1960, s. 616-17.

11 Bk : Nedvî, Seyyid Süleyman, *Arabon ki Cahâzrâni*, Âzamgarh 1935.

Müslüman Arap tüccarlar, 7 inci ile 9 uncu yüzyıllar arasında Hindistan'ın batı ve güneydeki kıyı bölgelerinde yerleştiler. Mahallî Hindû Râce'ler evvelâ bunlara iyi muamele yaptı, hatta İslamiyeti yayma izni de verdiler¹². 712 yılında Muhammed'ubn Kâsım, Sind eyâletini fethedip bunu cihanşümûl İslam Halifeliğine kattı. Bu suretle, Hindûlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler tamamen değişik bir şekil almış oluyordu. Artık Müslümanlar idareci ve Hindûlar tebea idi. «Siyasî ilişkinin bu şekli, ki birkaç yüzyıl sonra bütün Hint alt kıtasına yayılmış ve XVIII inci yüzyılına kadar devam etmiştir, ister istemez iki toplum arasındaki çekişmeye yolaçmış ve Hindistan'ın Ortaçağ ile Yakın Çağ tarihinde derin izler bırakmıştır»¹³.

Gazneli Mahmud'un Hindistan'a yaptığı 17 sefer büyük dinî velvele havası içinde geçmiştir. Somnâth adlı Hindû mâbedinin yağması ve burada bulunan putların kırılması müslümanlarca sevinç ve takdirle karşılanmış ve Mahmud, Müslüman şâirler ile tarihçilerce kahraman olarak gösterilmiştir¹⁴. Muhammed Şahâb'ud-Dîn Gavri'nin 12 inci yüzyılda Hindistan'a gelişi, Müslümanların tam yedi asır süren hakimiyetinin başlangıcı olmuştur. Bu müddet içinde Hindistan'ın hemen hemen bütün kısmı üzerinde hüküm sürmesine rağmen Türk ve Afgan sultanlar, Hindû tebeasına karşı son derece yumuşak ve müsamahakâr davranmış¹⁵ ve onlara İslamiyeti zorla kabul ettirmek şöyle dursun, İslamiyeti yaymak için herhangi ciddî bir teşebbüste dahi bulunmamışlardır¹⁶. Hindistan'da İslam ne kadar yayılabilmiş ise bu tasavvuf ehli, vâ'iz, misyoner ve tüccarların gayretleriyle olmuştur¹⁷. Müslüman hükümdarların Hindû reâyası üzerinde herhangi bir dinî baskı yapmamalarına rağmen Müslümanlar ile Hindûlar arasındaki din, kültür ve an'ane farkı, uzun süre devam etmiş ve onlar birbirine karşı kin ve nefret dolu bir tavır takınmışlardır.

12 Khan, Qadir Husain, *Madras Christian College Magazinedeki makale*, 1912-13, s. 241.

13 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 77.

14 İsamî, *Futûh'us-Salâtîn*, (Hazırlayan: A.S. Usha), Madras 1948, s. 42; Tûsi, *Nizam'ül-Mülk, Siyâsetnâme* (Shefer baskısı), ss. 77-80, 138-56.

15 Prasad, Ishwari, *Muslim Rule in India*, Allahabad 1930, s. 258; U.N. Ghoshal'dan naklen, R.C. Majumdar, *The Struggle for Empire* (C.V. *The History and Culture of the Indian People*), Bombay 1957, s. 500; Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 82; Sharma, S.R., *The Religious Policy of the Moghul Emperors* 1940, s. 8 ve 103-4; Rajendra Prasad, *India Divided*, Bombay 1946, s. 86.

16 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 82.

17 Arnold, T.W., *The Preaching of Islam*, Londra 1896, s. 4; Tafsilât için bk: Abdulhak, Mevlevî, *Urdu ki ibtidâyi neş-ü-nümâ men Süfîyâ-yi Kerâm ka Kâm*, Karaçi 1953; Aziz Ahmed, *The Sufi and the Sultan in Pre-Mughal India*, DER ISLAM 38, 1-2 (1962), s. 142-53; İkrâm, S.M. *Âb-i Kaysar*, Lahor 1952, s. 429-30; Wali, A., *Hinduism According to Muslim Sufis*, JASB, XI (1923), s. 237-52.

Hindistan'a ilk gelen müslümanlar coğrafya, din, dil, ırk, renk ve medeniyet bakımından tamamen değişik bir dünyadan gelmişlerdi. Hindistan'ın iklimi, kültürü ve medeniyetindeki esrarı, ve buranın insanların sâde ve mütevâzî hayatı, kendilerine çok garip geldi. Onlar kendilerini Hindûlardan üstün sayıp Hindistan'ı «acâyipler diyârı» olarak nitelendirdiler. Bu hususta, Hindistan'da Timuroğulları İmparatorluğunun kurucusu Zahîr'ud-Dîn Bâbü'r'ün şu sözleri, Müslümanların Hindistan ile Hindûlar hakkında neler düşündükleri konusunda bir fikir verir : — «Garip bir memlekettir (şu Hindistan) : Bizim vilâyetlere nisbetle, başka bir âlemdir. Dağ ve suyu, cengel ve ovası, toprağı ve vilâyeti, hayvan ve nebatları, ahali ve dili, yağmuru ve rüzgârı hepsi tamamen başkadır»¹⁸. Bâbü'r, «Hindistan ahâlisinin çoğu kâfirdir» diyor ve şöyle devam ediyor : «Hindistan, letâfeti az olan bir yerdir. Halkında güzellik, iyi muâmele ve terbiye, aralarında münâsebet, zevk ve idrâk, edeb, kerem ve mürüvvet, hüner ve işlerinde usûl ve intizam, kaide ve düzen, iyi ad ve iyi et, üzüm, kavun ve iyi meyveler, buz, soğuk su, pazarlarında iyi ekmek, hamam, medrese, mum, meş'ale ve şamdan, bunlardan hiçbirisi yoktur»¹⁹. Müslümanların, Hindûları aşağı görmesi, onlarla pek alışveriş yapmaması ve bazı ufak tefek Müslüman hâkimlerin de kendi Hindû reayasına karşı ayırım yapması²⁰, tabii olarak Hindûların tepkisinin uyanmasına sebep teşkil etmiştir.

Esâsen kast'lara ayrılmış olan Hindûlar, Müslümanları çok daha önceden «kast dışı» ilân etmiş onlara «maleçh» (pis ve gayri sâfi) lâkabını takmışlardı²¹. Müslümanlarla ne evlenir ne de berâber yemek yerlerdi, hatta yanlarına bile yaklaşmayı veya onlara dokunmayı 'bulaşık' olarak düşünürlerdi²². Kendi din ve kültürlerini Müslümanlardan âdetâ saklamaya çalıştılar²³. Daha sonraki yıllarda, meselâ, XI inci'den XV inci yüzyıla kadar Hindûların dinî ve sosyal görüşleri daha da daraldı, ve bundan sonraki zamanlarda Hindûlar ayrı bir karakter kazandılar²⁴.

18 Babür, Sultan Zahir'ud-Dîn, *Bâburnâme* (Hazırlayan, Reşit Rahmeti Arat), C. III, İstanbul 1970, s. 443-444.

19 *A.g.e.*, s. 473.

20 Meselâ, Keşmir'in 'Putkıran' Sikender'i, ve Gücerât'ın Sultan Mahmud Begra'sı, Hindûların ata binnelerini veya Holî ile Divâli gibi bayramlarını açıkça kutlamalarını yasaklamışlardı. (el-Bîrûnî, Ebû Reyhân, *Kitâb el-Hind* (İng. trc. E.C. Sachau), Londra 1910, X, s. 19-20).

21 Majumdar, *a.g.e.*, s. 619.

22 *A.g.e.*, aynı yer.

23 *A.g.e.*, s. 22-23.

24 Aziz Ahmed, *Studies in Islamic Culture*, s. 100.

Sosyal ve kültürel alanlarda bu ayırımlar meydana gelirken siyasi ve askerî alandaki mücadeleye ve çekişmenin arası kesilmiş değildi. Müslümanlar, Hindistan'a nisbeten kolaylıkla hâkim olmalarına rağmen devamlı olarak Hindûların ciddi ve şiddetli silâhlı direnişiyile karşılaştılar. Gazneli Mahmud'un istilâlarına karşı Hindû Râce ve Mihrâcelerin, Jaipal ile Anandpal'in yanında toplanmaları bilinen bir husustur²⁵. Sultan Kutb'ud-Dîn Aybek'in ölümünden sonra Racput'lar, Govaliyar ile Chansi'yi geri aldılar. Balban'ın zamanında Hindûların ayaklanması devâm etti. 1226'da Avadh'ın Bartu adlı hindû emîri 120,000 müslüman'ı kılıçtan geçirdi²⁶. Hüsrev Han ve Bukka gibi, önce hindû iken müslümanlığı kabul eden ve daha sonra Hindû dinlerine geri dönen generaller, «Vicayanagar» Hindû devletçliğini kurdular. İşte bu Hüsrey Han ve askerleri, hizmet ettikleri müslüman sultanın sarayının bütün erkeklerini kılıçtan geçirdikleri gibi kadınların ırzına da geçtiler. Ayrıca, câmilere putlar yerleştirip Kur'ânı Kerîmleri de parçaladılar²⁷. Sultan İbrâhîm Lodi devrinde ise Nagor'un bir hindû emîri müslümanlara mümkün olduğu kadar eziyet etti²⁸. XVI'ncı asrın başlangıcında Müslüman idâresi Ranâ Sangâ tarafından ciddi bir şekilde tehdîd edildi. Rana Partap Singh ise, Moğol imparatoru Ekber'i hayli uğraştırdı. Sonra Evrengzeb devrinde Şivâci önderliğinde Marhata'ların baş kaldırması saltanatın bünyesini sarstı. Marhata'lar bundan sonra kuvvet ve kudret kazanmış ve Moğol İmparatorluğunun çökmesiyle de tüm Hindistan'da müslümanlara karşı sindirme harekâtına girişmiş, yüzlerce ev, cami ve medreseleri yerle bir etmiş ve müslümanları katliâma tâbî tutmuşlardır²⁹. Müslüman aleyhtarı vahşet, XVII'nci yüzyılda da Jât'ların ortaya çıkışıyla daha vahim bir hal almıştır. Bunlar, Ekber Şah gibi Hindûların dostu olan bir hükümdârı da bağışlamamış ve Hindû bir kadınla evlenmiş olması sebebiyle kabrini talan etmişlerdir³⁰.

Moğol veya Timuroğulları İmparatorluğunun çökmesiyle Müslümanlara muhalif olan kuvvetler, özellikle, Râcput, Marhata ve Jât Hindûları, bütün güçleriyle yüzeye çıkmışlardı. Ancak bu dış tehlike idi. Müslümanlar için bir de iç tehlike vardı : Müslümanların dinî ve kültürel durgun-

25 Bk. Majumdar, *Hindu Reaction to Muslim Invasions*, Patdar Commemoration Volume, Poona 1950, s. 347-48.

26 D.C. Ganguly'dan naklen, Majumdar, *The Struggle for Empire*. Bombay 1957, s. 55.

27 Barnî, Ziyâ'ud-Dîn, *Tarih-i Fîrtûşâhî*, Kalküta 1862, s. 408-12; Isâmî, *a.g.e.*, s. 374-75.

28 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 94.

29 Tafsîât için bk: Sarkar, J., *Fall of the Mughal Empire*, Kalküta 1938-50, C. II, s. 15, 17-20, 109-10 ve 142-43.

30 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 95.

luğu ve çöküşü çok daha önce başlamıştı. Celâleddin Ekber Şah (1556 - 1605) gibi, imparatorluk başında bulunan bir zâtın İslamiyeti terk edip Hindü dîninin etkisi altında «Dîni İlâhî» adında yeni bir dîn icât edip buna sâlik olması, İslamiyet'e ağır ağır darbe indirmemiş ise de geride menfî tesirler bırakmıştır³¹. Bundan sonra bir süre, hâkim sınıfında İslamiyet ve bunun akîdelerini, ibâdetlerini ve an'anelerini hafife almak moda olmuştur. Cihangir Şah devrinde bu böyle idi. Şâhcihân'dan sonra Evrengzeb ile Darâ Şikoh arasındaki iktidar mücadelesinin de bundan ileri geldiği söylenebilir. Bu mücâdelede Sünnî Müslümanları temsil eden Evrengzeb, dinde liberalizmi, daha doğrusu «irtidâd»ı temsil eden Darâ Şikoh'u yenmiştir³². Bununla birlikte muhtelif mutasavvıflar ve mübelîğler tarafından karşı dînî harekât başlamıştır. Önce Hoca Bâkî Billâh ve sonra Şeyh Ahmed Sirhindî, İslam kalesine yönelen saldırılara cesâret ve şiddetle karşı koymuşlardır. XVIII inci yüzyılın başında ise Şâh Velîyullâh Dehlevî'nin ortaya çıkışıyla İslam'da reform ve direniş hareketi başlamıştır. 1757'de Bengal'in Plassy muharebesinde Sirâc'üd-Devle'nin İngilizlere mağlup olması, İngilizlere tüm Hindistan'ın hâkimi olma yolunu açmıştır. Böylece Müslümanlar, siyasî iktidârdan mahrum olmanın yanında sosyal ve kültürel alanda, Hindûlarla beraber, İngilizlerin baskısına mâruz kalmışlardır.

Hindistan'ın diğer bölgelerine nisbetle Bengal eyâleti Müslümanlarının durumu daha da kötü idi. Bengal'in nüfusunun çoğunluğunu gayri müslim Dravit'ler teşkil ediyordu³³. Bu Dravitler ekonomik ve sosyal bakımdan yoksul idi ve Arya'lı olan Hindûlarca aşağı görülüyordu. Toplumun en aşağı sınıfı (kastı) olmak itibariyle, yüksek sınıftan olan Hindû Brahmanların mezâlîmi altında çırpınıyorlardı. Eşitlik ve kardeşliğe önem veren İslam dîni bunlara 'kurtuluş müjdesi' olarak geldi ve bunlar kitle halinde Müslüman oldular³⁴. O kadar ki, Ram Gopal'ın «Indian Muslims»de dediği gibi sayıları, kısa bir süre içinde, asırlarca Müslümanların hâkimiyeti altında kalan Kuzey ve Orta Hindistandaki Müslümanların sayısını geçti³⁵. Bengal'de İslam, hiçbir siyasi kuvvet olmaksızın üstün başarılar kazanırken İngilizler, kendi menfaatlerinin korunması için yüksek kast'a mensup Hindûları himâye etme politikasını tercih ettiler.

31 Tafsîlât için bk. *A.g.e.*, s. 167-181.

32 Tafsîlât için bk. *A.g.e.*, s. 191-196.

33 Marghub Siddîqi, *Muslim Movement against Hindu Domination, Perspective*, Karaçi, C. IV, No. 11 ilâ 12 (1971), s. 49.

34 *A.g.e.*,

35 Ram Gopal'dan naklen, Marghub Siddîqi, *a.g.e.*, s. 49-50.

İngilizlerin, Bengal Müslümanlarını Hindûların ekonomik, sosyal ve siyasî hâkimiyetleri altına sokmalarının asıl gayesi, kendi iktidarlarını güçlendirmek idi. Zîra onlar, İslamiyetin devrimcilik, özgürlük ve insan eşitliğine ilişkin talimâtını kendi iktidârları için tehlikeli olarak sayıyorlardı³⁶. Hindûlar ise İngilizlerin güttüğü bu politikanın faydalarını daha önce sezmişlerdi. Nitekim Hindû kapitalistler, İngilizlerin Hindistan'ı ele geçirme mücâdelesinde Fransızlara karşı kendilerine maddî yardımda bulundular³⁷. Bu önemli yardıma karşılık olarak İngilizler, Müslüman toprak sahiplerini teker teker topraklarından kovup yerlerine yüksek kast'lı Hindûları toprak ağaları yaptılar, ve bu ekonomik adâletsizliği, 1793'te çıkardıkları «sürekli yerleşme» adlı bir toprak kanunu ile kanunlaştırdılar³⁸. Bunun neticesi olarak, Bengal Müslümanları bu tarihten itibaren tamamiyle Hindûların ekonomik sömürgesi ve sosyal hâkimiyeti altına girdiler³⁹.

Bengal'in Müslüman halkı, İngilizler ile Hindûların bu plânlı baskısına karşı ilk defa 1827'de Mir Nâsır Ali (veya Titu Mir) önderliğinde ayaklandılar. Taraftarlarının çoğunu fakir çiftçiler teşkil eden Titu Mir, yer yer İngiliz polisi ve askerleriyle çatıştı ve onlara ağır darbeler indirdi. Hattâ, bir süre için Kalkütta'nın güneyi ve doğusundaki bütün bölgeleri ele geçirdi. Ancak, idarî ve askerî bilgisi fazla olmayan Titu Mir, hareketini uzun süre devam ettiremedi ve 1831'de Kalkütta'ya yakın bir yerde İngilizlerle tutuştuğu bir çarpışma sırasında öldü⁴⁰. Müslümanların başka bir ayaklanması Hâcî Şerî'at'ullah'ın liderliğinde meydana geldi. Şerî'atullah'ın «Ferâyizî» adıyla tanınan bu hareketinin başlıca amacı, Hindistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Bengal Müslümanlarının dinî vaziyetini düzeltmek ve bu vesîleyle onları yeniden canlandırmak idi⁴¹. 1838'de Şerî'atullah'ın ölümünden sonra oğlu Dudu Mian hareketin başına geçti ve bunu militan bir örgüte dönüştürdü. «Ferâyizî»ler ile İngilizler arasında meydana gelen çeşitli silâhlı çatışmalarda Hükümet kuvvetleri yenilgiye uğradı. Amma, çeşitli nedenlerle bu hareket de bir

36 *A.g.e.*, aynı yerde.

37 Kamruddin Ahmed'den naklen, *a.g.e.*, s. 51.

38 Bu kanunun Bengal müslümanlarına ne gibi ağır darbe indirdiğine ilişkin teferruatlı bilgi için bk: Kamruddin, *A Social History of Bengal*.

39 Bengal müslümanlarının bu zamanın kötü durumu W.W. Hunter'in *The Indian Mussalmans* adlı eserinde ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

40 Anwar Enayetullah, *Bengal Muslims' Struggle for Survival*, Perspective, C. IV, No. 11 ilâ 12, 1971, s. 56; Marghub Siddiqi, *a.g.e.*, s. 52.

41 Anwar Enayetullah, *a.g.e.*, aynı yerde; M. Siddiqi, *a.g.e.*, aynı yer.

süre sonra söndü. Maamâfih bu hareketler ve ayaklanmaların yankısı Bengal'da uzun süre devam etti.

Bengal Müslümanları, Hindü-İngiliz hâkimiyetini baştan atmaya çalışırken, Kuzey Hindistan Müslümanları da düşmanlarına karşı mücâdele ediyorlardı. Seyyid Ahmed Barelvî, Hindistan'da 1820'ye doğru, Arab Yarımadasında ortaya çıkan Muhammed'ubn Abd'ül-Vahhâb'ın etkisi altında «Mücâhidîn» adlı dinî bir harekete başlamıştı. Hareketin amacı, bir yandan dinde ihyâ hareketi gerçekleştirmek ve diğer yandan İslam aleyhtarı kuvvetlere karşı silâhlı mücâdele etmek idi. Seyyid Ahmed Barelvî, Pencap ve Kuzey Batı Sınır Bölgesi Müslümanlarını Sih'lerin mezâliminden kurtarmak amacıyla 1824'te bir mücâhitler kuvveti teşkil etti. 1826'da Cihâd başladı ve Sihler ile Mücâhitler arasında meydana gelen çeşitli çarpışmalarda mücâhitler ağır bastılar ve 1830'da Peşâver'i ele geçirmeye muvaffak oldular. Peşâver'in fethinden sonra bir İslam Cumhuriyeti kuruldu ve bunun başına Ahmed Barelvî «Halife» olarak getirildi⁴². Ancak bu devletin ömrü çok kısa oldu ve Balakot'ta 1831'de Sihler ile mücâhitler arasında meydana gelen muharebede Barelvî şehit düştü ve mücâhitler bozguna uğradı. Ve böylece, «Mücâhidîn» hareketi de sona erdi⁴³.

«Mücâhidîn» ile «Ferâyizî» hareketleri arasında doğrudan doğruya bir ilişki bulunduğu hakkında kesinlikle bir şey söylenemez; fakat şurası muhakkaktır ki Titu Mir, Hacı Şerî'atullah ve Dudu Mian, Seyyid Ahmed Barelvî'nin «Mücâhidîn» hareketinden ilhâm almışlardı. Ayrıca, Barelvî'nin iki kez Bengal'ı ziyaret edip buradaki Müslümanları Cihâda davet etmesi ve Bengal Müslümanlarının da ondan hayli tesir aldığı bilinen bir husustur⁴⁴. Azîz Ahmed'in dediği gibi : «Tarihin ne kadar garip bir tesadüfüdür ki, Pakistan'ın kuruluşundan tam bir yüzyıl önce, iki küçük Müslüman devleti, kısa bir süre için dahi olsa binbir muhalefete rağmen ortaya çıkmayı başardılar. Bunların ikisi de ideolojik yönden birbirine bağlı olup, bugün Pakistan olarak bilinen, Müslümanların çoğunluk teşkil ettikleri aynı bölgelerin içinde bulunuyorlardı.»⁴⁵.

«Doğu Hindistan Kumpanyası» adıyla tanınan İngiliz Hükûmeti, genellikle Hindülara nazaran Müslümanlara karşı daha az hoşnut bir tutum takınmıştı. Bunun birçok nedenleri vardı. Evvelâ, İngilizler hâkimiyeti

42 Mujahid, (Sharif al-), *Bengali Mujahidin, Perspective*, C. IV, No. 11 ilâ 12, s. 60.

43 *A.g.e.*,

44 *A.g.e.*,

45 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 217.

Müslümanlardan devr almışlardı ve onlara baş düşman gözüyle bakıyorlardı. Bunun için, İngilizler her fırsatta Müslümanları zayıf ve güçsüz duruma düşürmeye çalıştılar. Daha önce gördüğümüz gibi, «Sürekli Yerleşme» adı altında 1793'te çıkarılan toprak kanunu, Bengal Müslümanlarını Hindûların ekonomik ve sosyal baskısı altına almayı sağlamıştı. Hindistan'ın öteki bölgelerindeki müslüman aristokratların sâhib olduğu nüfûz ise 1857'de patlak veren ilk başarısız kurtuluş savaşından sonra tamamen ortadan kaldırıldı. 1835'te Farsça yerine İngilizce'nin resmî dil olarak kabul edilmesinden sonra Müslümanlar, kültürel yönden daha zor duruma düştüler⁴⁶. Oysa, bu mesele Hindûlar için sadece bir yabancı dilden başka bir yabancı dile geçmekden ibâretti. Neticede, Hindûlar, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda Müslümanları çok geride bıraktılar. İngilizce'yi çabuk öğrenip Batı edebiyatı ve kültürüne sâhip kesilen Hindûlar, Hükûmet içinde ve dışında ehemmiyetli mevkîler işgal ederken Müslümanlar henüz İngilizce'yi öğrenip öğrenmemeyi tartışıyorlardı.

«Batı kültürü» kendisiyle birlikte «Rönesans»in ve «milliyetçiliğin» yeni Batılı kavramlarını da Hindistan'a getirmiş ve bundan ilk istifâde eden Hindûlar olmuştu. Hindû Rönesans daha çok irticâî mahiyette idi ve Hindû milliyetçiliğinin kökü, dine dayanıyordu. Hindû inançlarına göre, dünyayı kurtarmak için Tanrı çeşitli kılıklara girip zuhûr eder, onlara göre Tanrı son olarak «Bharat-Mata» (Hindistan-Ana şeklinde dünyaya gelmiştir⁴⁷. Bu inanca göre Hindistan, bir anne gibi muhterem ve kutsal sayılıyor ve bunun yabancıların pençesinden kurtarılması gerekiyordu. 1919'da bir Hindistan gazetesi şöyle diyordu : «Ana vatanımız, milliyetçilik fikrimizin sembolüdür.....Bu ilâhî bir kavramdır.....Ana vatanımız, gerçekten Hindûların geçmişte ve halen taptıkları bütün ilâhların birleşimidir»⁴⁸. Saavâmi Dayanand Sarasvati, umumiyetle Hindû milliyetçiliği ve ihyâ hareketinin babası sayılır. 1875'de liberal fikre sahip olan «Brahma Samâc»a karşı «Arya Samâc» adlı biri, dinî ve sosyal bir örgüt meydana getirdi. Esas itibarıyla milliyetçiliğe dayanan Arya Samâc, hem İslamiyet, hem Hristiyanlığa karşı idi. Tutumu ise, «Hindistan sadece Hindûlara mahsus'tur» sloganıyla izah edilebilir⁴⁹. Arya Samâc, aşırı Hindû akımlarının ilki idi. Bu örgüt, Kuzey Hindistan, özellikle, Pencap'ta büyük sayıda taraflar kazandı. Hindû kültürünü her şeyden üstün tutan ikinci lider ise Savâmi Vivekananda idi. Vivekananda

46 *A.g.e.*, s. 263-64.

47 Wallbank, T.W., *a.g.e.*, s. 99.

48 Ramsey MacDonald, *The Awakening of India*, Londra 1910, s. 187'de iktibas edilmiştir.

49 Wallbank, T.W., *a.g.e.*, s. 99-100.

«militan milliyetçiliği»nin tercümanı olup dinî talimatla siyasî amaçları birleştiren bir kişi idi⁵⁰. Vivekananda bir süre Amerika ve Avrupa'da Hindû dinini va'zedip Hindistan'a döndükten sonra Hindûları şöyle uyarıyordu : — «Dünya bir kez daha Hindistan tarafından fethedilmeli. Önümüzdeki büyük ideal işte budur..... Başka çıkar yol yok, ya bunu yapmalıyız ya ölmeliyiz»⁵¹. «Theosophical Society» gibi liberal bir kuruluş dahi aşırı Hindû akımlarını alevlendirmekten geri kalmadı⁵².

Dinî reform ve rönesans hareketini tamamiyle «militan milliyetçiliğe» dönüştüren kişi Gangadhar Tilak idi. Tilak, İngiliz tarihçilerce «Hindistan'daki karışıklıkların baş kaynağı» olarak adlandırılmıştır⁵³. Batılı kültürün can düşmanı olan Tilak, yerli olan her şeyi kutsal sayıyordu. Ve «Hindistan'ın kutsal topraklarının yabancıardan temizleneceğini» söylerken de hem İngilizleri ve hem de Müslümanları kastediyordu⁵⁴. Tilak, Hindûlara askerî eğitim verilmesi için geniş bir kampanya açtı. Hindûlarda askerî şevk yaratılması içinde Hindûların yüzyıllar önceki geçmişine dikkatleri çekti. On yedinci yüzyılının sonlarına doğru Timuroğulları imparatoru Evrengzeb'e karşı direnmiş olan Hindû «Marhata» lideri Şivâci ise büyük kahraman ilân edildi. «Fil-başlı» (Başı fil gibi olan) ilâh Ganeş onuruna özel festivaller düzenledi. Öğrencilere askerî eğitim verilmesi için eğitim merkezleri kuruldu. Tilak, Müslümanlara karşı, ineklerin korunması için «inek koruma dernekleri» de açtı. Kısacası Tilak'ın 'milliyetçiliği' sadece Hindûluk'tan ibâretti⁵⁵.

Hindûların, müslümanlarla İngilizlere karşı silâha sarılmak ve zor kullanmakta bazı gazete ve kitaplar da önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında «Amrita Bazar Patrika», «Yugantar» (Yeni Çağ) ve «Young India» (Genç Hindistan) yer alıyor. Bengalli romancı B.C. Çatterji, 1882 de yazdığı bir romanda anavatani «Kâli» adındaki dehşetli bir Tanrıça'ya benzemişti. Bu kara Tanrıça, yağma, tahrip ve ölümün sembolü idi⁵⁶. Bu Tanrıça, «Bande Mataram» (Var ol Mukaddes Ana) adlı şarkıyı (ki daha sonra Hindistan'ın millî marşı olmuştur) okuyan Panditlerce Kalkütta'nın bir mendirinde tapılıyordu bile⁵⁷. Kâli artık Bengal milliyetçi-

50 *A.g.e.*, s. 100.

51 Fuller, J.F.C. tarafından, *India in Revolt*, Londra 1931, s. 76'da iktibas edilmiştir.

52 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 264; Wallbank, *a.g.e.*, s. 101.

53 Thompson ile Garratt, *Rise and Fulfilment of British Rule in India*, Londra 1934, s. 527.

54 Mansherdt, C., *The Hindu-Muslim Problem in India*, Londra 1936, s. 71.

55 Wallbank, *a.g.e.*, s. 106.

56 *A.g.e.*, s. 112.

57 *A.g.e.*, aynı yerde.

liğinin sembolü haline gelmişti. Aşırı milliyetçi gazete «Yugantar» genç Hindülara eğitim verilmesi, silâh imal edilmesi ve amacın elde edilmesi için mümkün olan her yola baş vurulmasını tavsiye ediyordu. Mayıs 1908'in bir sayısında ise bu gazete şu kışkırtıcı ifadelerde bulunuyordu : «Mukaddes ana (Kâli) susamış ve çocuklarına, susuzluğunu giderecek tek şeye işaret ediyor : Onu insan kanı ve kesilmiş başlardan başka hiçbir şey tatmin edemez»⁵⁸. Bengal, bu ateşli, kışkırtıcı ve nefret uyandırıcı sözler sonucu alevler içinde kalırken Hindistan'ın öbür ucu, Pencap da Madan Mohan Malviya ve Lala Lâçpat Ray ile Acîd Singh gibi aşırı Hindü milliyetçi liderlerin yazı ve konuşmalarıyla çalkalanıyordu.

Gittikçe güçlenen ve yoğunlaşan, vahîm ve tehlikeli bir hal alan Hindü milliyetçiliğine karşı Müslümanların tepki göstermesi gayet tabii idi. Müslümanlar için tehlike çanı çalmış ve derin uykularından uyanma zamanı gelmişti. Ancak, Şir Seyyid Ahmed Han'ın Müslümanlar arasında başlattığı millî hareket esas itibarıyla Hindü aleyhtarı değil, birlikte yaşamayı öngören bir hareketti. Seyyid Ahmed başlangıçta Hindü-Müslüman birliğinin savuncusu idi⁵⁹. Fakat, Sarsavati, Vivekananda ve Tilak gibi Hindü militan milliyetçilerin birleştireciden çok bölücü konuşma ve faaliyetleri onu Hindülardan gittikçe uzaklaştırdı⁶⁰. O, Hintçe'nin Urduca konuşan müslümanlara zorla kabul ettirilmesinin tehlikelerini iyice sezmişti. Ayrıca, 1885'te kurulmuş olan Hindistan Kongre Partisinin öngördüğü, halk tarafından seçilmiş Hükümet fikrindeki Müslümanlara karşı yönelen tehlikeyi de iyice anlamıştı. Bu suretle, İngilizlerin Hindistan'dan ayrılmalarından sonra Hindülerin ezici çoğunluğuna sahip olan bir ülkede Müslümanlar, daimî azınlık statüsüne düşeceklerdi⁶¹. Bu nedenle, Seyyid Ahmed Müslümanlara iktidar ve Hükümette gerekli pay verilmesi için çalıştı. Bir yandan eğitim ve kültür yoluyla Müslümanlarda yeni bir ihyâ hareketi başlattı ve öbür yandan çeşitli örgüt ve dernekler kurarak onları siyasî alanda söz sahipleri yapmaya çalıştı. Seyyid Ahmed gerçekten de çağımızda, Hindistan'daki Hindüler ile Müslümanların ayrı ayrı milletler oldukları tezini ileri süren ilk Müslüman lider olmuştur⁶². Kalkütta'da «Merkezî Ulusal Müslüman Derneği»ni kuran

58 Cumming, Sir John, *Political India (1832-1932)*, Londra 1932, s. 228-229.

59 Bk. Muhsin-ül-Mülk, *Lectures and Speeches* (I), Lahor, (tarihsiz), s. 33-35, 118-19, 145-6, 168.

60 Wallbank, *a.g.e.*, s. 104.

61 *A.g.e.*, s. 103.

62 *A.g.e.*, Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 265; Husain B. Tyabji, *Badruddin Tyabji*, Bombay 1952, s. 203.

Seyyid Amir Ali de aynı fikri savunuyordu⁶³. Bu liderlerin etkisi altında Müslümanlar, Kongre Partisi ile pek ilgilenmediler. Kongre Partisinin 1885'de toplanan ilk kurultayına sadece iki müslüman delege katılmıştı; müteakip yıl, toplantıya katılan 440 delegeden sadece otuzüçü müslümandı. Daha sonra Müslümanların sayısı hızla azalarak 1905'te 739'a karşı 17'ye düştü⁶⁴. Nihayet, Mevlâna Muhammed Ali, Şevket Ali, Navâb Ahsan ve Aga Han gibi müslüman liderler 1906'da Dakka'da Müslüman Birliği'ni kurdular. Ve böylece, bu tarihten itibaren Müslümanlar, Kongre Partisinden ayrı ve buna paralel olarak bağımsızlık mücâdelesine giriştiler.

Bazı çevreler, Müslümanlarla Hindûlar arasındaki bu ayırımdan İngilizleri sorumlu tutar ve bunun «böl ve hâkim ol!» politikasının doğal bir sonucu olduğunu söylerler. Fakat, yukarda gördüğümüz gibi, o zamanki siyasi durum Hindûlar ile Müslümanları ister istemez bir birine düşman kılmıştı. Müslümanlar, Kongre Partisi yoluyla dertlerine çare bulamayacaklarını ve bunun tüm Hindistan yerine sadece Hindûları temsil eden bir parti olduğunu farketmişlerdi. Bu görüş R.P. Dutt tarafından da paylaşılıyor : — «... Onların Hinduizm üzerinde ziyadesiyle ısrar etmesi, Müslüman kamuoyunun çoğunluğunun ulusal bağımsızlık hareketin (Kongre Partisi) den uzaklaşmasına yol açmıştır»⁶⁵. Aynı yazar, Hindû militan liderlerin Müslüman Birliğinin kurulmasını zorunlu kıldığını da belirtiyor⁶⁶. İşin garip tarafı, Hindû liderler evvelâ bağımsızlık hareketine tam bir Laiklik karakteri vermeyi ihmâl ettiler, ve Müslümanlar tepki gösterince de, Müslüman milliyetçiliğinin varlığını inkâr etmeye kalkıştılar⁶⁷.

1905'te İngiliz Hükûmeti, sadece idarî sebeplerden dolayı Bengal'i Doğu ve Batı diye iki eyâlete böldü ki bu olay Hindûlar ile Müslümanlar arasındaki uçurumu daha da genişletmiştir. Merkezi Dakka olan Doğu Bengal eyâletinin nüfusunun çoğu müslüman idi. Batı Bengal eyâletinin nüfusunun çoğu ise hindû idi. Bu taksim, Doğu Bengal Müslümanlarına Batı Bengal'deki Hindûlara eşit olarak kalkınma fırsatı sağlıyordu. Ancak, sadece din değil, edebiyat yoluyla da Hindû rönesansı ve milliyetçi-

63 *Report of the Committee of the Central National Muhammedan Association, 1885-8, s. 21-22; Amir Ali, Memoirs, Islamic Culture, VI (1932), s. 336-51.*

64 Wallbank, *a.g.e.*, s. 104.

65 Dutt, R.P.'den naklen, Desai, A.R., *Social Background of Indian Nationalism, Bombay 1949, s. 303.*

66 *A.g.e.*, s. 304; Wallbank, *a.g.e.*, 104-5.

67 Wallbank, *a.g.e.*, 105.

lik hareketinin en koyu olduğu bu bölgede yaşayan Bengal Hindûları, çıkarlarına aykırı düşen bu taksimi hiç de hazmedemediler, ve büyük yaygara kopardılar. Ülkede şiddet hareketleri yoğunlaştı ve kanlı çarpışmalar günün sorunu haline geldi. Tüm Bengal sanki alevler içinde idi⁶⁸. Nihâyet, İngiliz Hükûmeti 1911'de Hindûların siyasî baskısına boyun eğdi ve Doğu ile Batı Bengal'ı tekrar birbiriyle birleştirdi⁶⁹.

Hindistan'ın siyasî sahnesine Mahatma Gandhi'nin çıkması ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında, müttefiklerin Türkiye'ye yaptıkları haksız muameleye karşı Müslümanların «Hilâfet Hareketi» adı altında direnişe geçmesi, Müslümanlarla Hindûları bir araya getirdi. Aziz Ahmed'in dediği gibi : «1919-22 yılları Hindistan tarihinde Müslümanlarla Hindûlar arasında en yakın siyasî dayanışmanın meydana geldiği yıllardır»⁷⁰. Fakat, yine de Nehru'nun dediği gibi : «bu milliyetçilik, siyaset, din, tasavvuf ve fanatizm'in garip bir birleşimi idi... Bu milliyetçilik karma bir güçtü ve bunun altında Hindû ve Müslüman milliyetçiliği kolayca sezilebilirdi»⁷¹. 1922 sonrası yıllarında Müslümanlarla Hindûların birbirine karşı olan güvensizlik, nefret ve düşmanlık duygusu yeniden su yüzüne çıktı. İki toplum arasındaki ilk ciddi silâhlı çatışma 1922 Sonbaharında Pencapta meydana geldi ve 1926'ya kadar Hindistan'ın Bengal, Bihar, Uttar Parades ve diğer bölgelerinde seri halinde devam etti. Bu çatışmalarda her iki toplumdaki binlerce kişi öldü ve sayısız ev yıkılıp yakıldı⁷². Daha sonraki yıllarda cemâatlararası çatışmaları derinleştiren diğer olaylar meydana geldi. Aralık 1926'da Pencap'ta eskiden Hindû ve şimdi Müslüman olan kişileri tekrar Hindûluğa çevirmeye çalışan ünlü bir Hindû lideri Savâmi Şardhanand bir müslüman tarafından öldürüldü. Bunun hemen ardından «Rangila Resûl» üzerinde fırtına koptu : Lahor'un bir hindû kitapçısı 1924'te «Rangila Resûl» (Ayyâş Peygamber) adlı bir kitap yayınlamıştı. Bunda Hz. Muhammed'in şahsiyeti maksatlı olarak küçük düşürülüyordu. Dâva mahkemeye sevk edilmiş ama kitapçı beraat etmişti. Ancak birkaç yıl sonra bir müslüman tarafından öldürüldü. «Hindû Mahasabha» ve sırt jenosid için kurulmuş olan «Raştriya Sevak Sangh» gibi örgütler de politik durumu daha da gerginleştirdi⁷³. «Hindû Mahasabha» 1928'de Benares'te Pandit Malviya tarafından kurulmuştu.

68 *A.g.e.*, s. 112.

69 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 267.

70 *A.g.e.*, s. 268.

71 Nehru, Jawaharlal, *Autobiography*, Londra 1942, s. 72.

72 Wallbank, *a.g.e.*, s. 183.

73 *A.g.e.*, s. 183-84; Aziz Ahmed, *a.g.e.*, 266-67.

Amaçları, müslümanlığı kabul etmiş olan Hindûları tekrar Hindû yapmak, gençlere askerî eğitim vermek ve herhangi bir cemaatlerarası çatışmada Hindûların menfaatlerini korumak idi. Bu örgütün sloganı da «Hindistan sadece *Hindûlara* aittir» idi. Bu militan örgüte karşı Müslümanların nasıl tepki gösterdiği şu aşağıdaki ifadeden belli oluyor : — «Yeni bir ideoloji, yani Hindistanın Hindûların kutsal olduğu, Hindûların ayrı bir millet olduğu, Hindistan'da Müslümanlar, Hristiyanlar ve Zerdüşterin hiçbir yeri bulunmadığı ortaya atılmış ve Hindûların siyasî hedefinin Hindû hâkimiyeti kurmak olduğu meydana çıkmıştır»⁷⁴.

Kongre Partisinin bazı ileri gelen Hindû liderleri, «Hindû Mahasabha»nın bu tutumunu yerdiler. Ancak olan olmuştu. Müslümanlar daha fazla Hindû aleyhtarı tutum beslemeye sevkedilmişti. Onlar da «Encümen-i Himâyet-i İslam» ve mürted «Ahmediye» adlı örgütleri kurup Hindûları İslam'a çevirmeye kalkıştılar⁷⁵. Ve 1924'te Muhammed Ali Cinnah Müslüman Birliğine başkan seçilip bu partiyi yeniden canlandırdı. 1928'de Hindûlar ile Müslümanlar arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için Motilal Nehru başkanlığında bir komite bir rapor hazırlamakla görevlendirildi. Ancak, Nehru Raporu daha çok Hindûlardan yana olduğu için cemaatlerarası çekişme ve çatışmayı daha da derinleştirdi. Cinnah gibi Müslümanlar ki 1920-22 yıllarından itibaren Gandi'ye fazlasıyla bağlı idiler, şimdi Kongre Partisi ve Hindûlara bütün güçleriyle çatismaya başladılar. 1929'da 23 ileri gelen müslüman, Nehru Raporuna olan kuşku- larını belirttiler. «Bu tarihten itibaren Kongre Partisi her bakımından bir Hindû örgütü niteliğine sahip oldu»⁷⁶. 1930 ilâ 1932 yılları arasında Londra'da düzenlenen «Yuvarlak Masa Konferansı» cemaatlerarası düşmanlığı giderme konusunda hiç bir şey yapamadı, ve 1931'de Müslüman Birliği Genel Başkanı şunu ilan etti : «Müslümanlar, kâfirlere köle ol- maktansa kendi haklarını korumak için ölmeyi tercih edecekler»⁷⁷.

1935 kararnameğine göre 1937'de yapılan genel seçimleri Kongre Partisi, Hindûların çoğunlukta bulunan illerde ezici çoğunlukla kazanırken Müslüman Birliği, Müslümanların çoğunlukta bulunduğu illerde önemli bir başarı elde edemedi. Kongre'liler 11 eyâletten 7 sinde hükümet kurmaya muvaffak oldular. Ama bu Hükümetlerde Müslümanlara vermeleri gereken payı vermeye hiç de çalışmadılar. Bir müslüman'ın hükûmete girdiği takdirde Müslüman Birliğiyle olan alâkasını kesmesi ve

74 Durrani, F.K., *The Meaning of Pakistan*, Lahor 1944, s. 93.

75 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 269.

76 Wallbank, *a.g.e.*, 185.

77 New York Times, 2 Haziran 1931.

Kongre Partisine girmesi gerektiği üzerinde ısrar-etmeleri Müslümanları hayli öfkelenirdi⁷⁸. Kongre Partisi liderleri azcık anlayışlı olsaydılar böyle bir tutum takınmazlardı. Zira, bu azınlık partisinin hattâ bizzat bu azınlığın sonu demektir⁷⁹. Sanki bu da yetmiyormuş gibi Kongre Partili hükümetler kendi eyâletlerinde azınlığı yeryüzünden silmek gibi bir tavırla geniş çapta kültürel, ekonomik ve sosyal reformlara giriştiler. Bunların hepsinin üzerinde Hindûluğun damgası mevcuttu. Örneğin, hükümet binaları Kongre Partisinin bayrağı ile süslendi, «Bande Mataram» millî marş ilân edildi; Müslümanların konuştuğu Urdu dili yerine Hintçe ders dili olarak kullanılmaya başlandı. Târih tahrîf edilerek Hindû büyüklerinin hikâyeleri okutulmaya başlandı. Siyâsî alanda ise Kongre Partili hükümetler, Müslüman Birliğine karşı küçük küçük kukla Müslüman partiler ortaya çıkarmaya çalıştı ve Müslümanların Kongre Partisine girmeleri için onlara baskı yaptılar⁸⁰. Ayrıca, Kongre Partisi kontrolü altındaki eyâletlerde sadece iki yılda 57 aded ciddî cemaatlararası çatışma zuhûr etti. Bunlarda 130 kişi öldü ve 1700 kişi yaralandı⁸¹.

Kısacası, Müslümanların kuşkusu doğrulanmıştı ve onlar kendilerinin yarın İngilizlerin Hindistandan çekilmesinden sonra ne hâle düşeceklerini sezmişlerdi. Onlar Kongre Partisinin hâkimiyeti altında baskıya maruz tutulmuş veyâ tamamen mahvolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Ve bu kuşkuları yersiz ve anlamsız da değildi. Hindûların liberal düşünceli lideri Gokhale daha önce şöyle demişti : «Hindûların ezici çoğunluğuna karşı Müslümanlar, İngilizlerin, Hindistandan ayrılmasından sonra, Hindûların köleleri durumuna düşeceklerinden tabîî olarak korkmaktadırlar. Hindûlar da Müslümanlar gibi nisbeten küçük bir azınlık olsaydılar, biz de şüphesiz aynı korkuya kapılacak ve tıpkı onlar gibi ayırımçı bir politika izleyecektik»⁸².

Sözün kısası, 1939'da Kongre Hükümetleri İkinci Dünya Savaşının tam arifesinde istifâ ettiklerinde Hindû-Müslüman ilişkisi en hazin ve en kritik bir safhasına gelmiş bulunuyordu⁸³. Artık Hindû-Müslüman düşmanlığı dönüşü olmayan bir noktaya varmıştı.

Sorunun çözümü artık Müslümanlar için ayrı ve bağımsız bir devletin kurulmasıyla mümkündür. Şâir Muhammed İkbâl, bu devletin ana

78 Wallbank, *a.g.e.*, 186-87; Aziz Ahmed, *a.g.e.*, 270-71.

79 Wallbank, *a.g.e.*, 187; Aziz Ahmed, *a.g.e.*, 271.

80 Tafsîlât için bk: Wallbank, *a.g.e.*, s. 179 ve 187.

81 Wallbank, *a.g.e.*, s. 181.

82 Jamil-ud-Dîn Ahmed, *Some Recent Speeches of Mr. Jinnah*, Lahor 1943, I, s. 455-56.

83 Coupland, R., *The Indian Problem*, Oxford, 1942-43, II, s. 132; Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 271.

hatlarını tâ 1930'da çizmişti. Müslüman Birliğinin 1930'da Allahâbâd'da toplanan yıllık kongresinde İkbâl şöyle demişti : «...Pencap, Kuzey Batı Sınır Eyâleti ile Sind ve Baluçistan'ı içine alan bir devletin kurulduğunu görmek istiyorum. İngiliz İmparatorluğunun içinde veya dışında muhtar bir idârenin kurulması ve Kuzey-Batı Hindistan Müslümanlarının tek bir Devlet içinde birleştirilmesi, Hindistan müslümanlarının, hiç olmasa Kuzey Batı Hindistan Müslümanlarının kaderi olmuştur...»⁸⁴. İkbâl'in Müslümanlar için ayrı bir Devlet kurulmasını istemesinden sonra, başta Çaudurî Rahmet Ali olmak üzere Cambridge Üniversitesinin Müslüman öğrencilerinin bir kısmı, bu Devlete yeni bir ad — PAKİSTAN — teklif etti. Derhal herkesin ağzında dolaşmaya başlayan bu isim, Müslümanların çoğunlukta bulunan «P»encap, «A»fganistan (Kuzey Batı Sınır Eyâleti), «K»eşmir, «S»ind ve Baluçis«TAN»dan alınmıştı⁸⁵.

1937'ye kadar Muhammed Ali Cinnah, Müslüman çevrelerde pek sevilmiyordu. Ona, Kongre Partisiyle fazlasıyla dost olduğu ve Müslümanların çıkarlarını geri plânda bıraktığı gözüyle bakılırdı⁸⁶. Ancak bir yıldan kısa bir süre içinde Cinnah, birden bire «Kâidi Âzam» (Büyük Önder) olarak parladı ve Müslüman Birliğinin sembolü haline geldi⁸⁷. Cinnah'ın çabaları kısa bir süre sonra meyve vermeye başladı. Müslüman Birliği, müslümanların tek partisi seviyesine yükseldi. 1937 ile 1943 yılları arasında Eyâlet parlamentolarında Müslümanların sandalyeleri için 61 ara seçimi yapıldı. Bunlardan 47'sini Müslüman Birliği, 10'unu bağımsız adaylar ve 4'ünü Kongre Partisine üye olan Müslümanlar kazandı⁸⁸. Müslüman Birliğinin 1940'ta Lahor'da toplanan yıllık kongresinde Hindistan'ın Bengal, Pencap, Kuzey Batı Sınır Eyâleti, Sind ve Baluçistan bölgelerini içine alan, «Pakistan» adlı bir Devletin kurulmasını öngören bir karar tasarısı kabul edildi⁸⁹. Bu karar tasarısı, meşhur Bengal lideri Mevlevî Fazl'ul-Hak tarafından ileri sürülmüştü. İngiliz Hükûmeti bu isteği 1942'de resmen kabul etti. 1946'da Hindistan'ın taksim plânı için

84 Muhammed İkbâl'in, 1930'da Allahabad'da toplanan Müslüman Birliğinin yıllık kongresinde başkan olarak yaptığı konuşması, *Struggle for Freedom, 1857-1947*, Karaçi 1958, Ek'ler, IV, s. 16-17.

85 Çaudurî Rahmet Ali, *Now or Never*, Cambridge 1933. Yine bk. P.C. Joshi, *They Must Meet Again*, Bombay 1945; G. Adhikari, *Pakistan and Indian National Unity*, Londra 1942; S.A. Latif, *The Cultural Future of India*, Bombay 1938; Sikender Hayat Khan, *Outlines of a Scheme of Indian Federation*, Lahor 1938.

86 Wallbank, *a.g.e.*, s. 188.

87 *Aynı yer.*

88 *Aynı yer.*

89 Karar tasarısının metni için bk: *The Struggle for Independence*, Karaçi 1958, s. 40-41.

bir referandum yapıldı ve Kuzey Batı Hindistan'daki bölgeler ile Bengal bölgesinin Müslümanları, «Pakistan» lehine oy kullandı. Bu hususta Bengal Müslümanları, Hindistan'ın diğer bütün bölgelerinin Müslümanlarını geçtiler. Halk oylamasında Bengalli Müslümanlar, Hindûlara karşı Müslüman Birliğine % 96.7 oranla oy verdiler⁹⁰. Haziran 1947'de Kongre Partisiyle birlikte Müslüman Birliğinin Lord Mountbatten'in taksim plânını kabul etmesi üzerine, 14 Ağustos 1947'de Hint yarımadası, Hindistan ile Pakistan adında iki Devlete bölündü⁹¹.

Görülüyor ki, Pakistan'ın kuruluşu dinin etkisi altında Hindûlarla Müslümanlar arasında meydana gelen ayırım üzerine olmuş ve bunda Bengal Müslümanları, Hindistan'ın öteki bölgelerinin müslümanlarıyla birlikte önemli rol oynamış, hattâ Kurtuluş Savaşının ön saflarını işgâl etmişlerdir. Şimdi aklımıza şu sualler gelebilir : Tarih boyunca Hindistan'ın öteki müslümanlarıyla birlikte Hindû ve İngiliz hegemonyasına karşı adım adım mücâdele veren Bengalli Müslümanlar, acaba neden 25 yıl gibi kısa bir müddet sonra Pakistandan koştular veya koparıldılar? Onlar gerçekten Pakistan ideolojisini red mi etmişlerdi? Red etmişlerse bunun nedenleri nedir? Reddetmemişler ise onları Pakistan'dan ayıran faktörler nedir? Bu iş'te iç ve dış âmillerin rolü ne olmuştur? Bu sualleri cevaplandırmak için geçen 25 yılın siyasî bilâhçosunu göz önünde bulundurmalıyız. Bu meyanda, Pakistan, özellikle Doğu Pakistan (şimdiki Bangladeş) da zaman zaman meydana gelen siyasî cereyanlar ve bunları zorunlu kılan jeopolitik, sosyal ekonomik ve kültürel faktörlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunun için, Pakistan'ın kuruluşunun arifesinde Bengal'deki Müslüman Birliği kademesinde meydana gelen değişikliklere bir göz atalım : Yıl 1943'tür. Bengal'deki Müslüman Birliği birkaç zümreye ayrılmıştır. Bir yandan, Hasan İsfahânî ile Suhraverdî arasındaki ilişkiler iyi değil ve daha sonra Hoca Nazm'ud-Dîn ve Suhraverdî arasında bir çekişme başlamıştır⁹². Öbür yandan, kömünist unsurlar yavaş yavaş Müslüman Birliğinin üst kademelerine hâkim olmuşlardır. Yeni yeni genel sekreter seçilen Ebu'l-Hâşim, Müslüman Birliği konseyinde tuhaf bir konuşma yapmış ve bu konuşmada özetle Müslüman orta sınıfının gericilerin pençesinden kurtarılmasından söz etmiştir. Ve bu Genel Sekreter kendi fikirleri doğrultusunda il partisini reorganize etmeye başlar, ve görüşünü yaymak için haftalık «Millet» gazetesini organ olarak

90 Kureyşi, Altaf Hasan, Maşrakî Pakistan ki Ânkhon dekhi tesvîr, Urdu Digest, Lahor, C. XI, No. 10, Ağustos 1971, s. 27.

91 Aziz Ahmed, *a.g.e.*, 276.

92 Kureyşi, *a.g.e.*, s. 28.

kullanır. Birkaç ay içinde Müslüman Birliği, sağ ve sol kanat halinde bölünmüştür⁹³. Ebû'l-Hâşim yavaş yavaş, Cinnah'a karşı çıkış yapmaya çalışır, hattâ Delhi'deki yıllık kongrede kendisiyle tartışmak ister, ama öteki delegeler tarafından susturulur.

Ebû'l-Hâşim'in kömünist arkadaşları Kalkütta'yı karargâh haline getirmişlerdi. Bu sırada Mevlanâ Ekrem Hanın il partisi Başkanı görevinden istifa etmesini iyi bir fırsat sayan Ebû'l-Hâşim başkanlık için adaylığını koydu. Fakat Ekrem Hanın bazı nedenle istifasını geri alması üzerine bu başarısızlıktan hayli öfkelenen Ebû'l-Hâşim, intikam almak için Müslüman Birliğinde kalıp kömünistler hesabına çalışmayı tercih etmiştir⁹⁴. Kendisi Şubat 1947'de Sarat Çandar Bos ile birlikte ayrı bir devlet olarak Büyük Bengal plânını hazırladı. Bunun ana hatları şöyle idi : «Bu devletin içinde Purniya (Bihar) ile Silhet'e kadar uzanan bölgeler bulunacak, merkezî bölgeye ise Merkezî Bengal denilecek. Bunda müslümanların çoğunlukta bulunduğu bütün ilçeler, yani, Çitagong, Dakka, Merkezî bölge, Rajshahi ve Silhet yer alacak, Assam eyâletine Doğu Bölgesi denilecek, Berdevân ile Purniya ise Batı Bölgesine bağlanılacaktı. Parlamentoda Müslüman ile Hindû temsilcilerinin sayısı eşit olacak, Başkan dâima Müslümanlardan olup Başbakan ise Hindû, Müslüman ve diğer toplumlardan sıra ile seçilecek»ti⁹⁵.

Bu plânın ortaya çıkışı üzerine Müslüman Birliğinin resmî organı olan, «Dawn» gazetesi 10 Haziran 1947 tarihli sayısında «Torba'daki Yılan» başlığı altında yayınladığı baş yazısında Ebû'l-Hâşim ile arkadaşlarına şiddetle çattı ve kömünistlerin kendi amaçlarına varmak için Müslüman Birliğini âlet ettiklerini belirtti.

Bir süre sonra Ebû'l-Hâşim aktif siyâsetten çekildi, ancak yaydığı kömünist fikirleri filizlenmeye başlamış ve bunun bir sonucu olarak Müslüman Birliğinin içinde din düşmanı bir zümre ortaya çıkmıştır.

Doğu Pakistan'da başından beri % 20'yi aşkın Hindûlar mevcuttu. Böyle bir kuvvetli azınlığın var olması Pakistan, özellikle Doğu Pakistan'ın siyasî anlayışı ve kültürel görünüşü anarşiye doğru sürüklemiştir. Hindistan'ın hiçbir lideri Pakistan'ın varlığını zihnen ve kalben kabul etmemişti⁹⁶. «Kutsal Ana» olarak saygı gösterdikleri Hindistan topraklarının ikiye bölünmesini Hindûlar asla hazmedememişti. Pakistan'ın ku-

93 A.g.e., aynı yerde.

94 A.g.e., 29.

95 A.g.e., aynı yerde.

96 *The Economist*, Londra 18.12.1971.

ruşu onların yenilgisi demektir. Bu yenilgi ergeç telâfi edilmeli ve Pakistan yok olmalı idi. Hindûlar, Pakistan dramının birkaç hafta içinde sona ereceğini sanmıştı. Hele Hindistan Başbakanı Valabh Bhai Patel, bunun birkaç gün bile yaşayamayacağını düşünüyordu. Oysa, Pakistan gittikçe kuvvetlenmeye başladı. Ümitlerinin suya düştüğünü gören Hindûlar Pakistan'ı sabote etmeye çalıştılar, ama açıkça değil, gizlice. Hindûlar bunun için Doğu Pakistan'ı faaliyet alanı olarak seçtiler. Bunun birkaç nedeni vardı. Evvelâ Doğu Pakistan coğrafi bakımından Batı Pakistan'dan hayli uzaktı; Pakistan'ın iki kanaat arasındaki coğrafi uzaklık ideolojik birliğin bozulması işinde kullanılabilirdi. İkincisi, Bengal Müslümanları dinî sağlamlıkları sayesinde Pakistan hareketinin başarıya ulaştırılmasında yardımcı olmuşlardı; onları Batı Pakistanlılarla bağlayan birleştirici güç olan İslam'ı zayıflatıp çeşitli maddî sorunlarla uğraşmaya yol açılınca, Pakistan fikri kendiliğinden yok olacaktı. Üçüncüsü, Doğu Pakistan'da Hindûların sayısı hayli büyüktü. Ekonomik ve kültürel bakımından eyâlette önemli bir mevkiî işgal eden bu Hindûlar, Müslümanlar arasında tatminsizlik havası yaratabilirdi. Dördüncüsü, Doğu Bengal (Pakistan) ile Batı Bengal (Hindistan) eyâletlerinin dili, edebiyatı ve kültürü aynı idi ve bunda Hindûlar üstünlüğe sâhipti. Beşinci, Hindistan'da kömünist ve lâik düşünceler daha önceden yayılmış bulunuyordu; bunlar Doğu Bengal'a da sızmaya başlamıştı. Ve altıncısı, Doğu ile Batı Bengal nehir, kara ve demir yollarıyla birbiriyle bağlı idi ve kaçakçılık yoluyla Doğu Pakistan ve dolayısıyla Pakistan'ın ekonomisi bozulabilirdi.

Pakistan'ı parçalayıp yok etme amacını elde etmek için Hindistan evvelâ Doğu Pakistan'da bölücülük faaliyetine girişmiştir. Bu iş tâ 1947 de başlamıştı. İlk saldırı Demiryolları şebekesine yapıldı⁹⁷. Çitagong'da tecrübeli bir Hindû lideri demiryolları sendikasının temelini attı. Doğu Pakistan'da demiryollarının ne kadar önem taşıdığı herkesçe mâlumdur. Ayrıca, Çitagong liman olduğu için demiryollarının önemi birkaç kat daha yükselmiştir. Burada bir sendika kurmanın amacı, ülkenin sınır kılde seçildi, ve onlara, Bengal dışından gelen yüksek demiryolu memurlarını bir gün gelip temizlemeleri dersi verildi. Adı geçen sendika bugün de faaliyettedir, ve 1947'de kendisine verilen dersi 1971'de kelimesi kelimesine yerine getirmiştir⁹⁸.

Bu sırada, Hintli ajanlar başka bir cephede faaliyet gösteriyorlardı. 1946'da Delhi'de toplanan Müslüman Birliği yıllık Kongresi, Urduca'yi

97 Kureşî, a.g.e., s. 32.

98 A.g.e., aynı yerde.

Pakistan'ın tek resmî dili olmasıyla ilgili karar tasarısını kabul etmişti. Bunu Bengal temsilcileri de kabul etmişlerdi. Bu karar olduğu gibi uygulandığı takdirde Hindistan için bütün ümit kapıları kapanacaktı. Urduca'nın resmî dil olarak kabul edilmesinden sonra Doğu Pakistan, Batı Bengal'den dil bakımından ayrılacak, ve böylece Kalkütta'dan Bengal edebiyatı yoluyla beyin yıkama faaliyetine imkân kalmayacaktı. Ayrıca Urdu dili, Pakistan'ın bütün bölge ve kültürlerini bir araya getirip tek yönde kültürel kalkınmaya yol açacaktı. Bununla birlikte, Doğu ile Batı Pakistan'ın görüş tarzı da genellikle aynı olacaktı. Zira, Urdu edebiyatı İslam üzerinde yazılan eserlerle dolu olmak itibarıyla İslamî görüşün geliştirilmesi ve dolayısıyla Pakistan milliyetçiliğinin güçlenmesine sebep olacaktı⁹⁹. Bütün bunlar, Hindistan'ın plânlarını altüst etmeye kâfi idi. Bu nedenle, Hindistan, Pakistanın en nâzik sorununa burun sokmaya kendini hazırladı.

1947'de «Temeddün Meclis» (Kültür Derneği) adında bir örgüt Doğu Pakistan'da faaliyette idi. Adı zararsız görünüyorsa da bu örgüt dinsizlik zihniyetine aracılık ediyordu¹⁰⁰. Bu örgüte üye olanlar daha sonra «Doğu Bengal Gençleri» ve «Demokratik Gençler Birliği» derneklerini kurdular. Hindistan, dil sorununun en çok öğrenciler arasında heyecan yaratacağını çok iyi sezmişti. Nitekim, dil eyleminin merkezi olarak Dakka Üniversitesi, ve lideri olarak da o zaman öğrenci olan ve daha sonra birçok işler başaracak olan Şeyh Mucibur Rahman seçildi¹⁰¹.

Dil sorunu ilk önce 1948'de ortaya çıktı. Bunun önderliği Dakka Üniversitesi Öğrencilerinin elinde idi. Bengalce'nin Doğu Pakistan'ın resmî dili flân edilmesine ilişkin istek, ilk defa kömünist eğilimli olan «Halk Bağımsızlık Birliğince» ileri sürüldü¹⁰². Buna daha sonra öteki öğrenci dernekleri katılıp tüm eyâlette genel grev uygulamasına giriştiler. Günler, Muhammed Ali Cinnah'ın Dakka'ya geleceği günlerdi. Bu sırada Hoca Nazm'ud-Dîn Eyâlet Başbakanı idi. Gittikçe kötüleşen durumdan telâşlanarak Muhammed Ali, Bogra'yı öğrenci temsilcileriyle görüşmeye gönderdi. Bogra herhangi bir başarı kazanamadı. Durumu daha çok kötüleştirmek istemeyen Nazm'ud-Dîn öğrenci temsilcilerinin bütün isteklerini kabul etti¹⁰³. Sekiz maddelik bu isteklerin niteliği tamamen siyâsî idi. Bunda kuvvêt dili kullanılmıştı ve bunlar, istek değil âdeta emirler

99 *A.g.e.*, aynı yerde.

100 *A.g.e.*, aynı yerde.

101 *A.g.e.*, aynı yerde.

102 *A.g.e.*, s. 33.

103 *A.g.e.*, aynı yerde.

manzûmesi idi. Bu istekler arasında Bengalce'nin eyâletin resmî dili ilân edilmesi, bütün siyasi tutukluların serbest bırakılması, eylemi destekleyen Doğu Bengal ve Kalkütta'nın bütün gazetelerine konan yasağın kaldırılması ve eylemlere katılanların yurtsever olmalarına dâir bildiri yayınlanması yer alıyordu. Kalkütta'daki gazeteler üzerine konan yasağın kaldırılmasına ilişkin istekten anlaşılıyor ki dil sorununa Hindistan gazeteleri gelişi güzel burun sokmuşlardı. Eylem yurtsever kimselerin elinde olsaydı onlar Kalkütta'dan emir beklemezlerdi¹⁰⁴. İsteklerde eylemcilerin yurtsever olmaları üzerinde önemle durulması, eylemcilerin kendilerini temize çıkarmaya çalışıklarına delâlet eder¹⁰⁵.

Kaba kuvvetin, hukuk devleti üzerinde kazandığı bu ilk zaferdi. Bundan sonra devlet otoritesi adım adım yenilgiye uğramıştır. 19 Mart 1948 de Kâidi Âzam Dakka'ya geldi. Durum genellikle sâkindi, ancak kafalarda geçmiş günlerin acı hatıraları mevcuttu. Pakistan'ı dil bakımından birleştirecek olan dil, Urduca'ya ilk ağır darbe indirilmişti. Şimdi hedef Pakistan'ın kurucusu idi. Kâidi Âzam, Ramne yarış alanında milyona yakın halka hitap etti. Halkın sevgisi ve coşkunuğu görülmemiş dereceye varmıştı. Kâidi Âzam burada yaptığı konuşmada halkı Pakistan'ın düşmanlarına karşı uyardı ve ülkenin tek resmî dili Urduca olacağını söyledi¹⁰⁶. Cinnah'ın bu azimli sözler üzerine toplantı yerinde karışıklıklar meydana geldi, ve toplantıyı bozmak gerekçesiyle Şeyh Mucib ve birkaç kişi tutuklandı¹⁰⁷. Cinnah, aynı sözleri Dakka Üniversitesinin diploma dağıtma töreninde de tekrarladı. Burada da bazı öğrenciler karışıklık çıkarmak istedi. Cinnah onlara şu telkinde bulundu : — «Tek bir resmî dil olmadan ülkede hiçbir zaman güçlü ve istikrarlı bir hükümet kurulamayacaktır. Tek bir dil ancak Pakistan'ın iki kanadı arasında birlik sağlayabilir. Urduca herhangi bir bölgeye mahsus bir dil değildir; bu sebeble bu dile karşı hiçbir bölgede nefret veya kin doğmaz»¹⁰⁸.

Cinnah, Doğu Pakistan'dan döndü ve bir süre sonra vefât etti. Ömrü daha uzun olsaydı, Hindistan daha ilk adımını atarken yenilgiye uğradı. Kâidi Âzam'ın vefâtından sonra Pakistan'ın kaderine hâkim olan kimseler olayların cereyan ediş şeklini değerlendiremediler. En uygun yol, Bengalce'yi Arap harfleriyle yazılmak şartıyla Doğu Pakistan'ın resmî dili olarak kabul etmekdi. Siyâsette böyle pazarlıklar olağan şeydir. O

104 Tafsîlât için bk: *A.g.e.*, s. 34.

105 *A.g.e.*, s. 35.

106 *A.g.e.*, aynı yerde.

107 *A.g.e.*, aynı yerde.

108 *A.g.e.*, s. 36.

zaman böyle bir şey mümkündü. Pencapça ile Sindçe'yi göz önünde tutalım. Yazı değişince Doğu Bengal, Batı Bengal'dan kültürel yönden tamamen ayrılacaktı¹⁰⁹. Bengal'in sağduyulu bazı çevreleri, «Hurûf'ul-Kur'ân» adında böyle bir harekete başladılarsa da Hükûmetin yardımı olmaksızın bu eylem fazla bir müddet devam edemedi.

İlk dil kavgası 1948'de başlamıştı. İkinci ise 1952'de patlak verdi. 1948'de Devlet otoritesi ayaklar altına alınmıştı. Bundan Hindistan yeterince yararlanmıştı. Şimdi kafaların karıştırılması için daha müsâit bir ortam vardı. Bağımsızlık hareketi sırasında adları sık sık duyulan Suhreverdi ile Bhaşani, Pakistan'ın kuruluşundan sonra Hindistan'da kalmışlardı. 1948 başları idi. Suhreverdi Kalkütta'dan Dakka'ya geldi. Manikganj'da bir toplantıda konuşma yapacaktı. Ancak Hükûmet buna müsaade etmedi ve derhal Pakistan topraklarını terketmeyi emretti. Suhreverdi toplantıya hitap edemeden Kalkütta'ya döndü. Ama kalbinde yaralar açılmıştı¹¹⁰. 1949'da ise Pakistan'a temelli olarak yerleşmek üzere Karaçi'ye geldi. Bu sırada Bhaşani de Dakka'ya gelmiş bulunuyordu. Bu iki liderin gelişinden sonra bazı gençler, «Müslüman Avâmî Birliği» adında yeni bir parti kurdular. 1949'da Doğu Pakistan'da ilk ara seçimleri yapıldı. Bunda yeni partinin lideri Şems'ül-Hak, iktidardaki Müslüman Birliğinin adayı Hürrem Panna'yı oy çoğunluğuyla yendi¹¹¹. Bu yenilgi, Müslüman Birliğini korkuttu ve dolayısıyla çeşitli bahânelerle 1954 genel seçime kadar hiç bir ara seçimi yapılmadı. Bu büyük bir hatâ idi. Eyâlet meclisinin 34 sandalyesi uzun süre boş kaldı. Ara seçimler yapılmaya devam edilseydi Müslüman Birliği kendi gücünü iyi bilir ve 1954'te uğradığı büyük yenilgiden kurtulma çarelerine baş vurabilirdi¹¹².

Bu arada, yeni bir siyasî patlama oldu, ki bu Doğu Pakistan'ın tamamen değişik bir yola sapmasına sebep olmuştur. Başbakan Liyâkat Ali Han Kurucu Meclisde temel ilkeleri kapsayan bir rapor sundu. Bu rapor Pakistan'ın her yerinde eleştirildi, ama Doğu Pakistan'daki eleştiri tam bir eylem halini aldı. Derhal bir Doğu Pakistan'daki eleştiri tam bir eylem halini aldı. Derhal bir yürütme kurulu meydana geldi ve Şubat 1950'de büyük bir kongre toplandı. Kongrede, Başbakanın raporunda şu değişiklikler yapılmasına ilişkin karar alındı :

109 *A.g.e.*, aynı yerde.

110 *A.g.e.*, s. 37.

111 *A.g.e.*, aynı yerde.

112 *A.g.e.*, aynı yerde.

1. Devletin adı, «Pakistan Birleşik Devletleri» olacak.
2. Pakistan Birleşik Devletleri iki bölgeden kurulu olacak.
3. Pakistan Birleşik Devletleri bağımsız sosyalist bir cumhuriyet olacak.
4. Urduca ile Bengalce resmî dil olacak.
5. Merkezin elinde şu işler kalacak :
  - a. Silâhlı Kuvvetler, başlarında bölgesel komutanlar olan iki ünite'ye ayrılacak ve bu komutanlar Genel Kurmay Başkanına sorumlu olacak.
  - b. Bölgesel Silâhlı Kuvvetler kendi bölgelerinden teşekkül edecek ve adı da bölgeye göre konacak.
  - c. Doğu bölgesinde Dışişleri Bakanlığının bölgesel şubesi kurulacak.
  - d. Bunlar dışında bütün işler bölgelere ait olacak¹¹³.

Bütün bu karışıklıkların altında tek bir düşünce yatıyordu : Pakistan'ın iki kanadı arasında müşterek olan bütün bağları zayıflatmak. Ayrıca, sürekli kargaşalıklar ve kanlı çatışmaların amacı büyük bir hâdise yaratmak ve bunu daha sonra Bengal milliyetçiliğinin sembolü olarak kullanmaktı. Şartlar, bu fırsatı da kısa bir zaman içinde temin etti.

Şubat 1952'de Pakistan'ın o zamanki Başbakanı Hoca Nazm'ud-Dîn Dakka'ya geldi. Bir toplantıda konuşacaktı. Urduca ve sadece Urduca'nın Pakistan'ın resmî dili olacağını söyleyecekti. Fakat şunu unutmamak gerekir ki Nazm'ud-Dîn bir kere, Kâidi Âzam değildi, sonra yıl da 1952 idi. Tam konuşmasının ortasında toplantı yerinde gürültü koptu ve toplantı bozuldu¹¹⁴. Bu olayda öğrenciler önde idi. Öğrenciler Birliği daha önceden mevcuttu, buna ilâve olarak Öğrenciler Cemiyeti ortaya çıktı. Bütün eyalette protesto, yürüyüş ve gösteriler düzenlendi. Öğrencileri kukla olarak kullanan siyâsî liderler su üstüne çıkmadılar ve fakat yer altı faaliyetlerine devam ettiler¹¹⁵. 21 Şubatta genel grev ilân edildi. O gün Dakka Üniversitesinde durum çok gergindi. Tutuklamalar yapıldı ve polis öğleye doğru kalabalığı dağıtmaya karar verdi. Öğrenciler, Tıp Fakültesini karargâhları haline getirmiş bir halde polisi taşıyorlardı. Şiddetli bir çatışma oldu, polisin ateş açması sonucu dört öğrenci öldü. Sonra askerî birlikler çağırıldı. Görünüşte huzur sağlanmıştı; ancak hakikat

113 Tafsîlât için bk: *A.g.e.*, s. 37-38.

114 *A.g.e.*, s. 38.

115 *A.g.e.*, aynı yerde.

böyle değildi. «Müslüman Milliyetçiliği» yerine «Bengal Milliyetçiliği»nin bünyesinin sağlamlaştırılmasında çok ihtiyaç duyulan hissî sembol bulunulmuştu. Nitekim, 21 Şubat olaylarının yansıtılması için «Şehidler Minâresi» yapıldı. Bu âbide gençlere Bengal Milliyetçiliği için her şeyi fedâ etmeye hazır olma dersi vermeye devam etti. Şunu unutmamalıyım ki daha sonra Doğu Pakistan'da meydana gelen bütün karışıklıklarda «Şehidler Minâresi» önemli bir rol oynamıştır¹¹⁶.

Ve bundan sonra, 1954'ün fırtınalı günleri geldi. Dinsiz ve komünist unsurlar, kendi çıkarları için Müslüman Birliğini Doğu Pakistan'dan silip atmaya niyetinde idiler. Onların düşüncelerine göre bu parti bir dereceye kadar İslamî düşüncelerin sembolü idi ve ortadan kalkmadıkça İslam Milliyetçiliğine ağır darbe indirmek zordu. Bu parti bazı kişilerin yukarı mevkilere yükselmesi yolunda da engel teşkil ediyordu. Suhraverdî, ancak Avâmî Birliği yoluyla başarıya ulaşabilirdi. Mevlevî Fazl'ul-Hak da siyâsî yenilgisinin intikamını Müslüman Birliğinden almak istiyordu. İşin garip tarafı, dine bağlı olan gruplar da bu partiye karşı cephe almıştı. Bütün bu gayrimütecânis unsurlar bir araya nasıl geldiler? Bunun hikâyesi de gayet ilgi çekicidir :

Fazl'ul-Hak, Dakka Yüksek Mahkemesinde Başsavcı olarak görevlendirilmişti. 1953'te ise görevinden istifa edip Müslüman Birliğine katıldı. O günlerde Müslüman Birliğinin İl Başkanı mevkî için seçim yapılacaktı. Fazl'ul-Hak, Nûr'ul-Emîn'e karşı adaylığını koydu, ancak seçimi kaybetti. Bu yenilgiden üzülmekle partiden istifa etti ve İşçi-Köylü Partisini kurdu¹¹⁷.

Bhaşani, Doğu Pakistan Avâmî Birliğinin başkanı idi. Kendisi ve Fazl'ul-Hak arasında bazı ihtilaflar vardı. Bu ihtilafları gidermek amacıyla komünist unsurlar ortaya çıktı. Gençler Birliği ile Ganatantari (Halk) Partisi, iki lideri barıştırmaya çalıştı. Doğu Pakistan'ın siyâsetinde Suhraverdî veya Fazl'ul-Hakk'ın önemli bir rol oynamasını önlemek için de Fazl'ul-Hakk'ın Avâmî Birliğine girmesine mâni oldular. Fazl'ul-Hak fazla bir idarecilik kabiliyetine sâhip değildi ve komünistler çeşitli partilerden oluşan Birleşik Cephe'ye kolayca hâkim olabilirlerdi. Suhraverdî de öğrencilerin isteklerine uydu ve Kasım 1954'te Birleşik Cephe kuruldu. Fazl'ul-Hakk'ın çabaları sonucu Nizâm-ı İslam Partisi de Cepheye katıldı¹¹⁸.

116 *A.g.e.*, aynı yerde.

117 *A.g.e.*, s. 39.

118 *A.g.e.*, aynı yerde.

Genel seçimlerde Müslüman Birliği büyük bir yenilgiye uğradı; 309 sandalyeden sadece 9'unu kazanabildi. Ama, az sonra Birleşik Cephe dağıldı gitti. Seçim kampanyası sırasında neler söylenmemiştir ki : Bengal'in bağımsız olması istenmişti. Batı Pakistan aleyhinde zehirli propaganda yapılmıştı. Rey verenler Bengalce için can veren öğrencilerin kanı üzerine yemin ettirilmişti. Bunlar dışında Birleşik Cephe'nin 21 maddelik istekleri Pakistan'ın birliğini tamamen bozacak nitelikteydi¹¹⁹.

Genel Seçimlerden sonra Doğu Pakistan'da Birleşik Cephenin hükümeti kuruldu. Fakat genel seçimler sırasında işçiler yeteri kadar nefret dersi almışlardı. Neticesinde, Çandarguna ile Narayanganj'm sanayi bölgelerinde Bengalliler ile Bengalli olmayanlar arasında kanlı çatışmalar meydana geldi¹²⁰.

İşçi-Köylü Partisi ile Avâmî Birliği uzun bir müddet birlikte çalışmadılar. Bunların anlaşmazlığından Gulam Muhammed de, İskender Mirza da yararlandılar. Gelecek dört yıl, büyük şahsiyetlerin birbiriyle çatışmasından ibârettir. Bu çatışmalar, Doğu Pakistan'ın daha önceden çıban başına dönmüş siyâsî durumuna hiç de iyi etki bırakmadı. Ekim 1954'te Genel Vali Gulam Muhammed, Kurucu Meclisi feshetti. Hasan İsfahânî-Suhraverdî arasındaki anlaşmazlık, Gulam Muhammed'in Suhraverdî'yi ve Başbakan Muhammed Ali Bogra'nın, Fazl'ul-Hakk'ı tutması, Doğu Pakistan'da İşçi-Köylü Partisinin hükümet kurmasına ve Suhraverdî'nin merkez kabinesine girmesine yolaçmıştır. Böylece, Suhraverdî ve Fazl'ul-Hak arasındaki ihtilâf büyüdü. 1955'te Gulam Muhammed iktidarı İskender Mirzâ'ya kaptırdı. Mirzâ Genel Vâli olur olmaz, Çavduri Muhammed Ali'yi Fazl'ul-Hakk'ın desteğiyle yeni Başbakan seçti. Avâmî Birliği, muhalefet safına geçti, ve Suhraverdî de Adalet Bakanlığı görevinden istifa etti. Çavduri Muhammed Ali 1956'da Pakistan ulusuna bir anayasa verdikten sonra istifa etti. Sonra Başbakanlık görevi Suhraverdî'ye geçti ve o da 13 ay bu görevde kaldı¹²¹.

Öte yandan, İşçi-Köylü Partisi ile Avâmî Birliği arasındaki anlaşmazlıktan Hindûlar da alabildiğine istifâde ettiler. Hindûlar, Doğu Pakistan'da kendi durumlarını güçlendirmek amacıyla Avâmî Birliği ile şu şartlar üzerine anlaştılar : 1. Müslüman Avâmî Birliği'nden, «Müslüman» kelimesi çıkarılacak, 2. Eyâlet kabinesinde mâliye bakanlığı Hin-

119 *A.g.e.*, s. 39-40.

120 *A.g.e.*, s. 40.

121 Tafsîlât için bk: *A.g.e.*, s. 41-42.

dûlara verilecek¹²². Aralık 1955'te toplanan Avâmî Birliği yıllık kongresinde «Müslüman» kelimesi çıkarıldı ve Avâmî Birliği 1956'da iktidara gelince de bir Hindû milletvekili Maliye Bakanı mevkiine getirildi.

Hindûlar iki önemli isteklerini elde ettikten sonra bütün güçlerini 'Karma Seçim'i kabul ettirmeye sarf ettiler¹²³. Suhraverdî Başbakan idi ve Karma Seçim sistemini şiddetle destekliyordu. Merkez Parlamentosu seçim sistemi hakkında son karar almak üzere Dakka'da çalışmalarına başladı. Bu sırada Doğu Pakistan Kongre Partisi zorbalığa baş vurarak «İmtiyazlı Seçim» sistemi lehine bir şey söylenmesini tamamen imkânsız hâle getirmişti. Parlametionun dinleyiciler galerisinde nüfûzlu Hindûlar oturuyordu ve yüzlerindeki ifadeleri ne istediklerini açıkça ortaya koyuyordu. Ve tekrar aynı oyun oynandı. Parlamento, çalışmalarına devam ediyordu, arada çeşitli sorunlar gözden geçirildi ve âniden Karma Seçim sistemi ile ilgili kanun tasarısı görüşülmek için sunuldu, birkaç Hindû milletvekili nutuk çektiler ve iki saat içinde tasarı kabul edildi¹²⁴. Karma seçim sisteminin, genel seçimlerde Hindûların ne kadar büyük bir güç olarak ortaya çıktığını dâha sonra göreceğiz. Seçim sistemi konusunda büyük bir başarı elde edildikten sonra Hindûlar dikkatlerini başka bir konuya, yani Doğu Pakistan'ı ekonomik bakımından felce uğratmaya çevirdiler. Doğu Pakistan'dan Hindistan'a daha önce de kaçakçılık yapıyordu; ancak Avâmî Birliği Hükûmeti buna tam bir yeşil ışık yaktı. Eyâlette kıtlık baş göstermişti, buna rağmen piring, balık ve diğer yiyecekler bol bol Hindistan'a kaçırılıyordu. 1957'de Doğu Pakistan Eyâlet Başbakanı kaçakçılığın önlenmesi için askeri birliklerden yardım talep etti. Askerler duruma derhal hâkim oldu ve yalnız bir ay içinde milyonlarca Rupilik kaçak eşya ele geçirildi. Fakat, nüfûzlu Hindû azınlığının elinde oynayan Hükûmete, Hindûların bir kısmı tarafından baskı yapıldı ve kaçakçılığın önlenme tedbirleri havada kaldı ve askerî birliklere garnizonlarına dönme emri verildi¹²⁵. Aynı baskı yüzünden Doğu Pakistan'daki stratejik önemi haiz hususları komşu ülkeye bildirmekten sanık kişilere karşı açılan davalar da geri alındı¹²⁶.

Bir yandan, bu oyunlar oynanırken öbür yandan Bhaşani başka oyunlar peşinde idi. Suhraverdî'nin Başkanlığa atanmasından kısa bir süre sonra Bhaşani, Avâmî Birliğinde kendi nüfûzunu arttırmak ve Suh-

122 Aynı müellif, *a.g.e.*, aynı yerde; Urdu Digest, C. XII, No. 1, Kasım, 1971, s. 49.

123 *A.g.e.*, s. 50.

124 *A.g.e.*, aynı yerde.

125 *A.g.e.*, aynı yerde.

126 *A.g.e.*, aynı yerde.

raverdî'nin haysiyetini düşürmek maksadıyla İskender Mirzâ'nın diktatörlüğünü güçlendirme çabalarına girişti. O zaman Avâmî Birliğinin Başkanı mevkiinde bulunan Bhaşani, ülkenin dış politikasının tartışılması için Kagmari'de Avâmî Birliği Konseyini toplantıya çağırdı. Bu toplantıya, ABD'ye muhâlif olan bütün ülkeler dâvet edilmişti. Ayrıca, Cevahirral Nehru, Batı Bengal Başbakanı Dr. Roy ile Hindistan'ın belli başlı bütün sosyalist yazarlarına dâvetiyeler gönderilmişti. Üstelik, Kagmari'de Gandhi, Nehru, Dr. Roy, Stalin, Mao-Tse-Tung ve İskender Mirzâ adına caddelerde tak'lar yapılmıştı¹²⁷. Kagmari toplantısı demokrasinin mezarı oluverdi. Avâmî Birliği iki cepheye ayrıldı ve Ulusal Avâmî Partisi adında yeni bir parti vücûda geldi. Suhraverdî'nin iktidardan düşmesinden sonra İskender Mirzâ her şeye hâkim oluverdi ve iktidar havesi için siyâsî partilerin liderlerini piyon gibi kullandı ve parlamento işlemez hale geldi¹²⁸.

1958'de Doğu Pakistan eyâlet meclisinde Şahid Ali faciası meydana geldi. Şahid Ali Meclis Başkan Yardımcısı idi. Başkan ise Fazl'ul-Hakk'ın partisinden idi. Avâmî Birliği iktidarda idi. Başka bir partiye mensup bir Meclis Başkanı, kendisi için zararlı olabilirdi. Bunun için, Meclis Başkanı, Meclis binasından kaçırıldı¹²⁹ ve yerine Şahid Ali getirildi. Sonra Mecliste büyük bir kavga çıktı, herşey altüst oldu ve Şahid Ali güpe gündüz Mûcib'ur-Rahmân ve taraftarlarınca öldürüldü¹³⁰. Avâmî Birliği, kaba kuvvet, zorbalık ve medeniyetsizliğin en çirkin misâlini vermişti. Bunun için bir yandan Hindû kapitalistlerinin keselerinin ağzı açılmıştı ve diğer yandan Şeyh Mûcib'ur-Rahmân'ın karışıklıksever, ancak hayli büyük idarî kabiliyeti hâiz bir kafası mevcuttu¹³¹. İşin kötüsü, bu parti de iki kanada bölündü. Atâ'ur-Rahmân ve Şeyh Mûcib birbirine muhâlif olmuşlardı. Dolayısıyla, Devlet mekanizması tamamen karışmış vaziyette idi. İşte tam bu anarşi ve karışıklık devresindedir ki Sıkıyönetimin balyozu bütün şiddetiyle indi. Ve o zamanın tecrübeli bir politikacısı bunu, «Doğu Pakistan'ın ayrılışında ilk adım» olarak yorumlamıştı¹³².

Eyüp Han, 10 yıl boyunca Pakistan'ın kaderini tâyin eden kimse olarak kaldı. Bu süre içinde çeşitli büyük ve küçük olaylar meydana geldi. Biz burada, onları özetle sıralayacağız. Eyüp Han, işin başından beri

127 *A.g.e.*, s. 50-51.

128 *A.g.e.*, s. 51.

129 *A.g.e.*, aynı yerde.

130 *A.g.e.*, aynı yerde.

131 *A.g.e.*, aynı yerde.

132 *A.g.e.*, aynı yerde.

Doğu Pakistan'ın durumunun Batı Pakistaninkinden daha değişik olduğunu biliyordu. Ancak buna çare aramak için seçtiği yol, durumu yumuşatmaktan çok gerginleştirmeye sebep oldu. Olağan demokratik koşullara set çekildikten sonra Eyüp Han için iki vâsıta kalmıştı : Silâhli Kuvvetler ve Yüksek Devlet Memurları. Askerler kısa bir süre sonra kamplarına dönmüşlerdi. Bunun için, kala kala yüksek devlet memurları (bürokratlar) kalmıştı. Epey bir arama taramalardan sonra Eyüp Han, Doğu Pakistan'da, kendisine karşı uysal davranabilecek bir şahıs seçti : Eski Emniyet Genel Müdürü, Zâkir Hüseyin.

Zâkir Hüseyin, Doğu Pakistan Genel Valisi tâyin olunur olunmaz yerli halk bunun eyâlette bir polis idaresi kurulmuş anlamına geldiğini düşündü. Hüseyin'in yaptığı ilk işlerden birisi Şeyh Mûcib'i hapse atmak oldu. Şeyh Mûcib'e hapiste hayli işkenceler yapıldı. Anlaşılan, Mûcib'ur-Rahmân'ın kafasında Hükûmete karşı isyân etme fikri bu sırada doğdu ve büyüdü¹³³. Zâkir Hüseyin daha sonra merkez kabinesinde İçişleri Bakanlığına atandı. Bu mevkide de ülkenin siyâsetine zarar verecek icrâatta bulundu ve 1962'de Suhraverdî'nin yakalanmasını emretti. Eyüp Han, Suhraverdî'ye en büyük siyâsî rakibi gözüyle bakardı. Onun ortadan kaldırılması hâlinde Doğu Pakistan'a daha kolay hâkim olabileceğini sandı. Suhraverdî'nin tutuklanmasından sonra yayınlanan resmî bildirinin taşıdığı sert dil dikkat çeker. Bunda Suhraverdî vatan hâini ilân ediliyordu¹³⁴. Bundan daha acıklı bir şey ne olabilirdi? Suhraverdî, Eyüp Han'a edebî üslûp, manâ ve belâgat'in güzel bir örneği olan bir mektup yazarak Pakistan'ın kuruluşu için mücadele verdiğinden ötürü Pakistan'ın kendisi için ne anlam taşıdığını bildiğini anlattı¹³⁵. Suhraverdî'nin tutuklanması, daha sonra serbest bırakılması, bundan sonra da kendisi aleyhinde ülkeye karşı komplo hazırlamak suçundan dâva açılması, sürgün edilmesi ve uzun hastalığı, bütün bunlar diktatörlük yolunu kolaylaştırıyordu. Ama aynı anda Doğu ile Batı Pakistan arasındaki bağları da zayıflatıyordu. Suhraverdî, ağır bir hastalık sonucu Rahmetli Rahmâna kavuştu. İşin tuhaf tarafı, vefâtinden sonra Eyüp Han tarafından yayınlanan baş sağlığı mesajında merhum büyük yurtsever olarak övülmüştü¹³⁶.

Zâkir Hüseyin, Doğu Pakistan Genel Vâlisi olduğu sürece eyâlette tam bir polis hâkimiyeti vardı. Daha sonra General Âzam Han Genel

133 *A.g.e.*, s. 52.

134 *A.g.e.*, aynı yerde.

135 *A.g.e.*, aynı yerde.

136 *A.g.e.*, s. 53.

Valiliğe atandı. Âzam Han, hem asker hem Batı Pakistanlı idi. Bu tâyin işlemi, kendisi ile Eyüp Han arasındaki anlaşmazlıklardan sonraya rastlar. Bu sebebledir ki Âzam Han, bunu sürgün addetti. Eyüp Han'a karşı olan kini, onun yoluna daha çok engeller koymak, Doğu Pakistan'da kendisini daha çok sevdirmek ve mümkün olursa Eyüp Han'a açıkca meydan okumak kadar ileri gitmesine kendisini sevketti¹³⁷.

Âzam Han'ın bütün icrâatı bunu ispatlar. O Bengallileri mümkün olduğu kadar «memnûn» etmeye çalıştı. İlk işi ise, Pakistan'ın iki kanadı arasında devlet memurlarının transferlerini yasaklaması oldu. Âzam Han devrinde ikinci gelişme düşünce tarzında tam bir değişikliğin meydana gelmesiyle tezahür etti, ve «toprak çocuğu» (son of the soil) sloganı ortaya atıldı. Geçen 10 yıl içinde Doğu Pakistan'da Bengalliler ile Bengalli olmayanlar arasında çekişmenin mevcut olduğu inkâr edilemez; ancak bu Âzam Han zamanında tam bir fikir hareketi haline geldi, hattâ kaide şeklini aldı. «Doğu Pakistan, Bengallilerin'dir» müjdesi her eve, her dâireye geçti ve böylece, ayrı bir devlet kurulması fikri kuvvetlendi¹³⁸. Aynı süre içinde «Şehid Minâresi» tasavvuru da gelişti. «Şehid Minâresi»nin yapımı tamamlandı ve açılışı için Hükûmet tarafından bir tören düzenlendi. Lâkin bu arada Genel Vali değişmiş ve Âzam Han yerine Abd'ül-Mün'im Han tâyin edilmişti. Ancak, öğrenciler yeni genel vâliye bu «şeref»i bırakmaksızın kendileri «Şehid Minâresi»ni açtılar¹³⁹.

1962'de iki önemli olay daha meydana geldi. Mart 1962'de Eyüp Han'ın hazırladığı anayasa resmen açıklanmak üzere idi. Doğu Pakistan'ın siyâsî ve aydın çevrelerinde bu hususta çeşitli yorumlar yapılıyordu. Öğrenciler kendi hareketlerine hız vermişlerdi. Suhreverdi'nin mahkûmiyeti gençlerin hisslerini alevlendirmişti. Ülkenin içinde bulunduğu buhranlı günlerde yabancı çevreler de hayli faal idi. Mart'tan az önce bir Merkezî Kabine üyesi Doğu Pakistan'a gitti. Çeşitli ülkelerin diplomatları kendisine «Eyüp Han'ın anayasası aleyhinde halk çok sert tepki gösteriyor, ancak Genel Vali çok seviliyor» dediler. Bu gibi sözler aslında tehlike çanları idi. Bazı büyük devletler Doğu Pakistan'da yeraltı faaliyetine başlamışlardı. Eyüp-Âzam çekişmesini derinleştirmekte bu kuvvetlerin rolü de olsa gerek¹⁴⁰. CIA bir yandan General Âzam Han'ın işini kolaylaştırıyor ve bir yandan da muhalefetteki bazı siyasî liderlerle temasa geçmiş bulunuyordu. Hoca Nazm'ud-Dîn : «O sıralarda Amerikan

137 A.g.e., aynı yerde.

138 A.g.e., aynı yerde.

139 A.g.e., aynı yerde.

140 A.g.e., s. 54.

Büyükelçisi benimle temasa geçerek, Doğu Pakistan'ın ayrılışı için çalışmamı istedi. Kendisine, böyle bir komploya katılmayacağımı ve komployu hazırlayanların adlarını açıklayacağımı söyledim» demistir¹⁴¹. CIA, Birleşik Bengal Devletinin haritasını da hazırlamıştı. Bu harita, Muhammed Abbâs Ali'nin «Doğu Pakistan'ın Kurtuluşu» (Salvation of East Pakistan) isimli kitabında neşredilmiştir.

1962 ortalarında Millet Meclisinin toplantısı hararetle bir hava içinde başladı. Doğu Pakistan milletvekilleri iktisadî dengesizlik üzerine nutuk üstüne nutuk çekiyorlardı. Görüşmeler bir kaç gün devam etti. Eyüp Han bir gün Yargıç Münir'i yanına çağırdı ve hiddetli bir şekilde : «Yahu, nedir bunların iktisadî dengesizlik yaygarası; onlarla konuş, açıkça ve gerçekten ne istediklerini öğren! Onlar kendi yoluna gitsin, biz de kendi yolumuza!» dedi¹⁴². Eyüp Han'ın tutumundaki bu sertlik, yaptığı birkaç icrâattan ileri geliyordu. Şüphesiz, Eyüp Han, Doğu Pakistan'a her zamankinden daha çok iktisadî tâvizler vermişti; ancak bunun için gereken siyâsî ortamı hazırlamamıştı ve halkı güven içine almamıştı. Ayrıca, bölgesel iktisadî dengesizliklerin ortadan kaldırılması için anayasaya ayrı bir madde eklemişti. Anayasa, siyâsî partiler arasındaki görüşmeler ve sözleşmeler sonucu hazırlanmış olsaydı, siyâsî partiler kendi mesuliyetlerini anlayacak ve kamuoyunu aynı doğrultuda hazırlayacaklardı. Eyüp Han bu tarihî gerçeği unutmamıştır ki sağlam bünyeye ve millî niteliğe sahip siyâsî partilerin yokluğunda bölgelere muhtâriyet verildikçe onlarda ayrımcılık fikri daha çok kuvvetlenir.

Bir talihsizlik daha oldu : Anayasa önce vücûda geldi ve siyâsî partiler daha sonra ortaya çıktı. Bunun için, Doğu Pakistan'ın siyâsî partileri gayet tabii olarak, anayasanın tanıdığı tâvizlerin son noktasından başladılar. Zira, bu aşırılık olmaksızın varlıkları anlamsızdı. Halk kitlesi arasında şöhret kazanabilmek için başka ne yapabilirlerdi ki? Nitekim, sloganlar ve istekler gittikçe sertleşmeye ve genişlemeye başladı. Anayasa, ayrıca, başka bir menfî görüşün doğmasına da sebep oldu.

Yeni anayasada zâhiren eyâletlerin muhtariyeti 1956 Anayasasına oranla daha fazla idiye de hakikate bu böyle değildi. 1956 Anayasasında sayılan Devlet işleri üç liste halinde idi ve Federal Hükûmetin listesi daha uzun görünüyordu. 1962 Anayasasında ise yalnız iki liste vardı ve Eyâlet Hükûmetinin işlerinin listesi uzun olmasına rağmen Hükûmeti yürütmek için meydana getirilen mekanizma gerçekte eyâlet muhtariyeti

141 A.g.e., aynı yerde; Sulleri, Z.A., *Amrika aur Bangladeş*, Ceng, Karaçi, 10 Nisan 1972.

142 A.g.e., aynı yerde.

fikrini tümüyle ortadan kaldırmıştı¹⁴³. Eyâlet Meclisleri çaresiz ve yetkisiz hale getirilmiş olmalarının yanında bütün yetkiler. Genel Vâlinin eline verilmişti. Genel Vâli de Cumhurbaşkanının temsilcisi idi ve eyâlet halkına sorumlu değildi. Halk temsilcileri doğrudan doğruya Meclise seçilmez ve seçilenler de bir Hükûmet kuramazlardı. Ayrıca, 1956 Anayasasında eyâletler, ekonomik plânlama ve kendi kaynaklarını kendi kullanmak yetkisine sahiptiler. Oysa, yeni anayasada plânlamanın bütün yetkisi de Ulusal Plânlama Konseyine devredilmişti. Böylece, eyâlet yönetimi veya eyâlet meclisine gereken özerklik verilmemişti. Bu yeni düzen, merkezin yerli yersiz müdâhalelerinden ibâret kaldı ve Doğu Pakistan'ın münevver zümresi, tüm iktidarın merkezin elinde bulunduğunu hissetti¹⁴⁴.

Bu dönem, başka bir yönden de Pakistan tarihinin en acı devresidir. Eyüp Han rejimi dış yardımlar, yatırımlar ve krediler bakımından en parlak dönem olarak nitelendirilmektedir. Ancak, bu dönemde de Doğu Pakistan halkının yüzü gülememişti. Bunda Pakistan Hükûmetinden çok, yabancı ülkelerin sorumluluğu görülmelidir. Meselâ, Birleşik Amerika Pakistan'a sağladığı her yardımı şartlı olarak vermiş ve konulan şartların çoğu, Doğu Pakistan'a gereken payın verilmesine engel teşkil etmiştir. Amerika'nın bu tutumundaki amacın Doğu eyâlette kaygı ve tatminsizlik hissi yaratmak olduğunu düşünebiliriz¹⁴⁵.

1962'de Şeyh Mûcib'ur-Rahmân, Avâmî Birliğini yeniden teşkilâtlandırdı. Oysa, başta Suhraverdî olmak üzere Doğu Pakistan'ın belli başlı bütün siyasi liderleri Ulusal Demokratik Cephe içinde bir araya gelip ülkede tam bir demokrasi yerleşinceye kadar ayrı bir siyasi örgüt meydana getirmeyeceklerine dâir taahhütte bulunmuşlardı. Suhraverdî hasta idi ve Şeyh Mûcib yolunun açık olduğunu sezmişti. Suhraverdî'nin ölümünden sonra ise Mûcib'in yolu tamâmen açılmıştı ve o, Doğu Pakistan'ın birinci sınıf liderleri arasına girmişti. 1963 yılı boyunca anarşi ve karışıklık olayları devam etti. Öğrenciler, Eğitim Reformlarına karşı cephe almışlardı. Üniversite ve yüksek okullar kapatıldı. Birkaç aylık boykot, gösteri ve yürüyüşlerden sonra Eyüp Han öğrencilere boyun eğdi, ve eğitim reformlarında değişiklikler yapıldı. Bu, Eyüp rejiminin ilk büyük yenilgisi idi. Bundan böyle öğrenciler cesâret alarak faaliyetlerine arttırdılar ve açıkça siyasete karışmaya başladılar¹⁴⁶.

143 *A.g.e.*, s. 65.

144 *A.g.e.*, aynı yerde.

145 *A.g.e.*, aynı yerde.

146 *A.g.e.*, s. 57.

İşte böyle bir ortamda Cumhurbaşkanlık seçimi gürültüleri koptu. Bhaşani o zamana kadar Eyüp Han hesabına çalışmıştı. Onun muhalefeti yüzünden General Âzam Han muhalefet partilerinin Cumhurbaşkanı adayı olma fırsatına sahip olamamıştı¹⁴⁷. Gerçekten Âzam Han, Eyüp Han için ciddi bir tehlike teşkil edebilirdi. Neticede Fâtıma Cinnah Cumhurbaşkanı adayı seçildi. Ama, seçim kampanyasının tam kızgınlaştığı bir sırada Bhaşani «esrarengiz bir hastalığa» kapıldı. Onun bu şekilde temâ-rüz göstermesinden dolayı bir yandan Eyüp Han'ın durumu kuvvetlendi ve diğer yandan Şeyh Mûcib'ur-Rahmân, ziyadesiyle ehemmiyet kazandı¹⁴⁸.

Eyüp Han yeniden Cumhurbaşkanı seçildikten sonra demokrasiyi daha çok kısıtlama yoluna gitti ve muhâlefet partilerine karşı daha sıkı kanunlar çıkardı. Bunu yaparken de çeşitli siyasî partilerin mâhiyeti ve çalışma metodlarını göz önünde bulundurmada. Bazı siyasî partiler, kanun çerçevesi içinde demokrasinin iâde edilmesi için mücâdele ediyorlardı. Hedefleri Pakistan'ın birliğini koruyup ülkede demokrasi ve sosyal adâleti sağlamaktı ve ülke çapında faaliyette idiler. Bunun yanısıra öyle partiler vardı ki sadece eyâletçi ve ayırıcılık sloganları ile yaşıyor ve kanunsuz yollara da baş vuruyorlardı. Fakat Eyüp Han, bunlar arasında hiçbir ayırım yapmadı ve hepsine sert davrandı¹⁴⁹. Dolayısıyla, kanuna saygı besleyen partiler zayıflandı ve yeraltı örgütleri gelişigüzel faaliyetlerine devam ettiler. Pakistan'daki totaliter rejim her alanda olumsuz etkiler yapmaya başlamıştı. Hükûmet seviyesinde, kültür, edebiyat ve siyasette bu böyle oldu. İktidarı öven herkes yüksek mevkilere yükseliyor ve Hükûmete muhâlif, ama kabiliyetli kimseler her yerde gözden düşüyordu. Hükûmeti öven yazar ve şâirler büyük müfakâtlar aldılar, ancak bu yazarlar sosyal sınıflar ve bölgeler arasındaki çekişmeleri artırmaktan da geri kalmadılar¹⁵⁰. Eyüp Han, ilk önce bütün siyasî faaliyetlere karşı idi. Daha sonra kendisi bir siyasî partinin başkanı oluverdi. Abû'l-Hâşim'in zararlı faaliyetlerine daha önce işâret etmiştik; bu zât Eyüp Han'ın danışmanı haline getirildi. Üstelik Hâşim, İslam Akademisi başkanı mevkiine de getirildi. Güya, İslam'ı tetkik etmek, yaymak, anlatmak etmek görevi böylece azgın bir kömüniste verilmiş oluyordu¹⁵¹. Abû'l-Hâşim'in oğlu, haftalık «Holiday» gazetesinin sütunlerinde devamlı ola-

147 *A.g.e.*, aynı yerde.

148 *A.g.e.*, s. 58.

149 *A.g.e.*, aynı yerde.

150 *A.g.e.*, aynı yerde.

151 *A.g.e.*, aynı yerde.

rak kömünizm propagandası yapıyordu¹⁵². Hükûmetin siyaseti daha çok rüşvet, adam kayırma, nüfuz ve servet üzerinde duruyordu, ve halkı siyasetten uzak tutmak için kültür, sanat, dans ve müzik gösterileri düzenleniyordu. Doğu Pakistan'ın her kazasında dans ve müzik dernekleri kuruldu ki bunların merkezî Bülbül Akademisi idi. Bu dernekler, Bengal medeniyeti, Bengal kültürü, Bengal edebiyatı ve Bengal müziğini yükseltecek birer araç haline geldi. Bu kültürel faaliyetler sayesinde şu sonuçlar elde edildi. 1. Bengal medeniyeti ve kültürünün ortaya çıkışında, Hindû kültürünün üstünlüğünün kabul ettirilmesi, 2. Gençler arasında Bengal milliyetçiliği için delice sevginin uyandırılması ve 3. Bengal milliyetçiliğini güçlendirecek hususların canlandırılması. Doğu Pakistan gazetelerinin çoğu bu kültür faaliyetlerine ziyâdesiyle önem verdi. Kısacası, bütün bu faaliyetler sonucu Müslümanların an'aneleri geri plâna atıldı, Hindû tesirleri gâlip geldi. O kadar ki Şâir Nazr'ül-İslam yerine, Rabindra Nath Tagor, Bengal milliyetçiliğinin öncüsü ve büyük kahramanı haline getirildi¹⁵³.

İşte böyle bir ortamda 1965 Hint-Pakistan savaşı patlak verdi. Savaş sırasında Doğu Pakistan halkı vatan için her şey fedâ etmeye hazır-
dı. Ama, Şeyh Mucibur Rahman'ın derdi başka idi. Zülfikar Ali Butto, «Büyük Fâcia» isimli kitabında şu korkunç açıklamalarda bulunuyor : «1965 savaşı sırasında Doğu Pakistan Genel Valisi Mün'em Han savunma tedbirleriyle ilgili işlerde siyasî liderlerin yardımını sağlamak amacıyla bir toplantı düzenledi. Savaştan sonra Mün'em Han Başkan Eyüp Han'a ilettiği raporda, sözkonusu toplantıda Şeyh Mucibur Rahman'ın, kendisine Batı Pakistandan ayrılıp bağımsız Bengal devleti kurmayı tavsiye ettiğini ileri sürdü»¹⁵⁴. Bundan anlaşılıyor ki daha o zaman Şeyh Mucib'in kafası ne yönde işliyordu.

Savaş sırasında Doğu ile Batı Pakistan arasındaki bütün ilişkiler kesilmişti. Böyle bir durumda ayırıcı unsurların eline iyi bir fırsat geçti. Yurtsever halk bile kendilerin düşmanın pençesine bırakılmış olduklarını hissetti. En büyük haksızlık Eyüp Han yaptı. Savaştan sonra 8 ay zarfında Doğu Pakistan'ın ziyaretine gelmedi. Halbuki, böyle bir ziyaret, kendini yalnız ve çaresiz sanan halkı güvenlik içine alabilirdi. O sırada bazı siyasî liderler, Hindistan'ın Çin'in korkusundan Doğu Pakistan'a saldırmadığını ısrarla belirtmeye çalıştılar. Bu da menfi tesirler bi-

152 *A.g.e.*, aynı yerde.

153 *A.g.e.*, s. 59.

154 *A.g.e.*, aynı yerde.

raktı. Doğu Pakistan halkı anladı ki savaşta Batı Pakistan bize hiçbir yardımda bulunmayacak, ve güvenliğimiz için Çin'e borçluyuz. Bütün bu tatsızlık ve yalnızlık duyguları Mucibur Rahman için öldürücü silâhlar temin etti.

Şubat 1966'da Şeyh Mucibur Rahman, çok sözü edilen 6 maddelik isteğini öne sürdü. Biz bu istekleri daha sonra ele alacağız. Şimdilik o zamanki vahim olaylara değinelim. Haziran 1966'ya kadar Doğu Pakistan çalkalanmaya başlamıştı. Yeni bir grev, gösteri ve yürüyüş dalgası başlamıştı. Normal hayat durdu kaldı. Yer yer yıkma ve kırma olayları meydana geldi, demiryolları hatları söküldü. Polis ve göstericiler arasında çıkan çatışmalarda birkaç kişi öldü. Ve nihayet Mucib'ur-Rahmân tutuklandı. Gerçi karışıklıklar görünüşte yatıştırılmıştı. Ama tarih sayfeleri üzerine derin izler bırakmıştı. Bu hususta bir iki noktaya işaret etmek yerinde olacak. Mucib, üç dört ay önce birkaç kere göz altına alınıp serbest bırakılmıştı. Bu nedenle, Mucib halkın gözünde, Doğu Pakistan'ın başında siyasî durum gittikçe kötüleşmeye başlamıştı. Ama Doğu Pakistan yönetimi, Mucib'ur-Rahmân'ın nüfuzlu altına girmesi nedeniyle hiçbir güvenlik tedbiri alamamıştı.

Mucib'ur-Rahmân hapiste idi, ama zihniyeti ve fikri halk arasında yaygın idi. Bürokrasi'de ayrımcı unsurlar daha önceden mevcuttu ve silâhlı kuvvetlerinin bir bölümü de durumun etkisi altında idi¹⁵⁵. Ocak 1968'de Agartala darbe teşebbüsü ortaya çıktı. Buna Şeyh Mucib ve birkaç Bengalli subayın adı karışmıştı. Doğu Pakistan'ın barut fıçısı haline gelen siyasî durumuna bakılırsa, sanıkların duruşmasının açık olarak yapılmasında sakıncalar vardı. Ancak, Savunma Bakanı A. R. Han, duruşmanın açık bir mahkemede yapılacağını açıklamıştı. Hükûmetin davranışı tezatlarla doluydu. Böylece demokrasi ve hukuk rejiminin üstün tutulması fikri ancak memleketin toprak bütünlüğüne karşı yönelen bir suikast ortaya çıktığında akla gelebildi. Doğrusu, Agartala suikastından önce Doğu Pakistan'da nefret, sırf Batı Pakistanlı politikacı ve bürokratlara karşı idi; ama bu suikastın ortaya çıkışından sonra silâhlı kuvvetler de nefretin hedefi haline geliverdi¹⁵⁶.

Agartala suikastı ile ilgili haberler gazetelerde büyük manşetlerle yayınlandı. Sanıklar da verdikleri demeç ve ifâdelerinde Doğu ile Batı Pakistan arasındaki bağları koparmaya çalıştılar. Cezaevinde kendilerine yapılan haksız muamele ve işkenceleri kabarık ve acıklı bir şekilde

155 *A.g.e.*, s. 60.

156 *A.g.e.*, aynı yerde.

kamuoyuna anlattılar. Bunları öğrendikçe Bengalli gençler çileden çıkıyorlardı. Nitekim duruşma sırasında binlerce kişinin Dakka kışlasına doğru akın ettikleri görüldü. Bengal milliyetçiliği kuvvet ve kudret kazanıyordu¹⁵⁷. Şeyh Mûcib 1969'da beraat etti. Beraattan önce ordu komutanlarına yalvardığı, hattâ siyasetten tamamen çekileceği gibi sözler verdiği bildiriliyor¹⁵⁸. Bu durumda, biraz askerî rejim yanıldı, biraz da siyasî durum gergindi denebilir ve fakat sonuç olarak olaylar kontrol altına alınamadı. Şeyh Mûcib'ur-Rahmân hapisten çıkar çıkmaz kışkırtıcı demeçler vermeye başladı ve halkı kanunsuzluğa teşvik etti.

Eyüp Han rejiminin sonlarına doğru meydana gelen karışıklıklarda şu hususlar önemli idi :

1. Bu dönem içinde her yerde Batı Pakistanlı memur, tüccar ve iş adamları zorbaların saldırısına uğradılar.
2. Bu karışıklıklarda umumiyetle Batı Pakistanlıların konuştuğu Urdu dili Bengallilerin gazabına hedef olmuştur. Doğu Pakistan, Batı Pakistanlılar için âdetâ yabancı bir diyâr haline gelmişti.
3. Köylerde galeyana gelen halk, muhaliflerine karşı insanlık dışı ve vahşet dolu mezâlimlerde bulundu. Gözlere kezzap döküldü, insanlar canlı canlı gömüldü ve diri diri yakıldı, kaynayan yağa atıldı ve ağaçlara çakıldılar.
4. Kalabalık bir grup, Pakistan Yüksek Mahkemesinin Baş Yargıcı, S. A. Rahmân'ın canına kıymak istedi, ama kendisi tesâdüf eseri kurtuldu¹⁵⁹.

Bu olaylar, yıllardan beri birikmiş olan nefretin belirtileri idi. Bütün bunlar, halkın hükûmete ve sosyal kuruluşlara, adalete, insafa ve Batı Pakistan'a ait her şeye karşı olan nefreti ortaya koyuyordu. Bu olayları kızıştıranlar arasında Mevlâna Bhaşani de yer alıyordu¹⁶⁰. Bütün gücü ile onun siyasî sahneye çıkması yeni bir fırtınanın ilk belirtileri idi. Boykot, yürüyüş ve Devlet emlâki ile özel mallara yapılan tecavüzlerde şiddet vardı. Mûcib ile Bhaşani görünüşte birbirine karşı cephe almışlardı, ama Bengal'in ayrılması konusunda ikisi de el ele veriyorlardı¹⁶¹. Mûcib'ur-Rahmân 22 Mart 1969'dan sonra durumu kontrol altına almaya çalıştı ise de bent yıkıldıktan sonra seli durdurmayı başaramadı. Doğu Pakis-

157 *A.g.e.*, s. 61.

158 *A.g.e.*, aynı yerde.

159 *A.g.e.*, aynı yerde.

160 *A.g.e.*, aynı yerde.

161 *A.g.e.*, aynı yerde.

tan'da devlet otoritesi, kanun ve nizam diye hiç bir şey kalmamıştı. Eyüp Han bunlarla başa çıkacak durumda değildi. Nihâyet 25 Mart'ta ülkede sıkıyönetim ilân edilip iktidar General Yahyâ Han'a devredildi.

Sıkıyönetim ilân edilince Doğu Pakistan'da öğrenci, işçi ve politikacı hemen yeraltına sığındılar, ama Şeyh Mûcib'ur-Rahmân'ın durumu 1958'kinden çok daha değişikti. Bhaşânî'nin durumunda ise önemli bir değişiklik olmamıştı. Mûcib'ur-Rahmân ilk önce telâşa kapıldı ise de başta Yahyâ Han'ın yumuşak tutumundan dolayı cesaret aldı. Yahyâ hükûmetinin hedefi herhalde Doğu Pakistan'da durumun normal dönüştürülmesi konusunda siyasî liderlerden yardım ummak olmuştur ve bu hususta Şeyh Mûcib'ur-Rahmân'ın nüfuzu ve yetkisi münakaşasızdı¹⁶². Ancak, hükûmet bu konuda gereken anlayışla hareket edemedi. Hükûmetin ziyadesiyle yumuşak tutumu, hukuk'un hâkimiyetini zayıflattı. Nitekim evvelce Eyüp Han'a karşı yapılan gösteriler sırasında işçiler, kaba kuvvet kullanmak suretiyle fabrika sahipleri veya yöneticileriyle keyiflerine göre anlaşma ve sözleşmeler imzalamışlardı. Sıkıyönetim bu gibi bütün anlaşmaların geçerli olduğunu ilân etti. Hükûmetin bu kararı herhalde işçilere daha iyi haklar tanımak ve durumu sakinleştirmek amacıyla alınmıştı. Lâkin, bu icraat aynı zamanda tehlikeli sonuçlar verdi. Kanunsuz eylemlerden dolayı cezalandırılacaklarından korkan işçiler ve liderleri şimdi, zafer şenlikleri düzenledi ve korkusuzca yeniden huzur bozucu ve yıkıcı faaliyetlere giriştiler. Aynı tutum öğrencilere karşı da takınıldı. Öğrenciler de geçmişte yaptıklarının hesabı sorulacağı korkusundan titriyorlardı. Ama, bir müddet sonra hükûmet temsilcileri, 6 maddelik istekler üzerine kendileriyle görüşmek için Dakka'ya geldiler. Elleri mâsum vatandaşların kanına bulanmış öğrenciler, hürmet ve itibar gördüler. Ve yıllardan beri Dakka Üniversitesinde öğrencilere, Batı Pakistan'a karşı nefret dersi veren öğretim üyeleriyle Hükûmet temsilcileri yeni eğitim politikası üzerine uzun boylu görüşme yaptılar. Böylelikle, kanunu çiğneyen ve her vatandaşın güvenliğini tehlikeye sokan güçler yeniden toparlanıp ortaya çıktılar¹⁶³. Amiral Ahsen başkanlığındaki Eyâlet Hükûmeti son derece müsmahakâr davranıyordu. Hükûmet, siyasî amaçları elde etmek için kanun ve düzeni sürekli olarak ihmâl ediyordu. Nitekim beklendiği gibi, ilk önce öğrenciler baş kaldırdı. Hükûmet harekete geçti ise de az sonra öğrencileri affetti. 1969 yılının ortasında kanunsuz unsurlar, Hükûmetin gücünü denemek için Dakka Üniversitesinin bir öğrenci lideri Abd'ül-Melik'i taşılaya taşılaya öldürdü. Hükûmet bu olaya göz yum-

162. *A.g.e.*, s. 62.

163. *A.g.e.*, s. 62-63.

du. Bundan sonra başka hedefler seçildi. Eyâlet, Ekim ile Kasım aylarında Bengalliler ve Bengalli olmayanlar arasında çıkan kanlı çarpışmalara sahne oldu. Bu sefer, polis de hukuk dışı güçlerin yanında yer almıştı. Bu çok tehlikeli bir gelişme idi. Fakat, Hükûmet buna da pek aldırmış etmedi¹⁶⁴.

Doğu Pakistan'ın bozguncu unsurlarının önünde üç hedef vardı: a - Merkez Hükûmeti veya Batı Pakistan, b - Bengalli olmayan kişiler, yani Biharlılar, ve c - Silâhlı Kuvvetler. Bengal milliyetçiliğine karşı en büyük siyasî kuvvet, dinî zihniyete sâhip kimseler idi. Bunlar arasında Müslüman Birliği, Nizâm-ı İslam, Cemâat-i İslamî, Cemiyet'ül-İslam ve Pakistan Demokratik Partisi gibi örgütler yer alıyordu. Bengal milliyetçiliğinin sembolü haline gelmiş bulunan Avâmî Birliği ile Ulusal Avâmî Partisi ise adı geçen örgütlere karşı sindirme hareketine girişti. Bu partilerin liderlerini korkutmak, bunların toplantılarını bozmak her günkü olay haline geldi¹⁶⁵. Genel seçimlerden önce Hindûlar şaşılacak kadar faal idi. Nüfûzları o kadar artmıştı ki Batı Pakistan'ın herhangi bir lideri, Doğu Pakistan'da Hindû kültürünün yayıldığı yolunda bir beyanat verdiği zaman bütün Bengal basını o adamın aleyhine çıkardı¹⁶⁶. Genel seçimlerden önce bir kasırga felâketi oldu ve bu tabii âfet ayırıcı unsurlara siyasî fırtına koparma fırsatını sağladı. Bu unsurlar şimdi merkez Hükûmetinin yanısıra silâhlı kuvvetleri eleştirme fırsatını da buldu ve bu eleştiriler gittikçe sertleşti. Bu fırtınalı günlerde, gürültüsü ilk kez 1966'da kopan «Altı Maddelik İstek»in yankısı tekrar duyulmaya başladı. Şeyh Mûcib'ur-Rahmân'ın ileri sürdüğü bu altı maddelik istek, bu sefer daha da gürültü kopardı ve hemen hemen herkesin ağızına doluşmaya başladı. Bu «Altı Maddelik İstek» ne idi? Bunun mahiyeti ne idi? Bunda neler talep edilmişti? Yahyâ Han rejimi veya Batı Pakistanlı liderler bunu neden kabul etmediler? Bu isteğin kabulünden sonra Hint yarımadasında meydana gelen üzücü olayların önlenmesi mümkün müydü? Ve bu istek yerine getirildikten sonra Pakistan'ın çehresi ne olacaktı? Bu memleketin toprak bütünlüğü ve millî birliği korunması mümkün müydü? Bu soruları cevaplamak için biraz geriye dönmemiz icab edecektir.

(Devam edecek)

164 A.g.e., s. 63.

165 A.g.e., aynı yerde.

166 A.g.e., s. 64.